

БОРИС ЦИБУЛЬСЬКИЙ.

МАНДРЮЧІ ПОБРАТИМИ

(Стежки перста Господнього)

П о в і с т ь.

П а р и ж 1962.

БОРИС ЦИБУЛЬСЬКИЙ.

МАНДРЮЧІ ПОБРАТИМИ

(Стежки перста Господнього)

П о в і с т ь.

П а р и ж 1962.

Всі права застережені автором.

На обкладинці:

Внизу ілюстрації, на одному з головних місць зфотографованих осіб, Дмитро Безрідний вже по своїй тяжкій недузі серед знайомих йому українців Східної Франції.

Фото 1952 року.

Від Автора

Дорогі Читачі!

Дякуючи невпинній опіці і ласці Божого Проведіння здоровля мое знову дещо покращало і з цієї нагоди я знову зміг хоч кволо взятися за перо і здійснити таки свій давній задум — написати ще для Вас і цей свій невеликий твір, який і подаю Вам тепер до читання.

Як і в своїх попередніх творах, при писанні цієї моєї книжки я намагався бути якнайбільше об'єктивним і свято хоронив при цьому в належній чистоті засади правди — матінки.

При писанні цього нового твору я щиро хотів, щоб у ньому Ви побачили правду в такому світлі. в якому в свій час в своїй життєвій дійсності бачив її і я, із цієї причини не підфарбовував до неї жодного кольбу, який би міг зфальшувати її тодішнє обличчя. Правда в очі колить — говорить народне прислів'я. Отож, якщо це є дійсно так, то хай колить вона своїм чистим вістрям ще й з цієї моєї книжки всім тим хто давно вже забув про неї і, схиляючись тепер до її злой посестри — кривди, ще й по нині зухвало виступає проти її Божої потуги забуваючи при цьому про те, що сили Святої Правди є непереможними, а сама Правда є безсмертною.

Автор.

МАНДРУЮЧІ ПОБРАТИМИ.

I

Березень, 1944 рік... На просторах сусідньої з Україною Молдавії знову гримлять гармати повертаючого на Захід німецько-більшовицького фронту. По широкій брукованій дорозі, що недалеко від р. Дністра, через м. Дубасари, тягнеться в напрямок колишньої сссрської столиці Молдавії — Тирасполя, поволі іде пірокінна підвода, на якій сидять двоє подорожніх. Ясне весняне сонце, що спустившись над обрієм почало вже ховатися за високу стіну різникользорових хмар, стелить своє останнє надвечірнє проміння на одно з невеликих молдавських сел, що розкинулось близько дороги в вузенькій і глибокій долині. Десять далеко за горою чуються вибухи фронтової артилерії. Один з подорожніх, родом з Полтавщини, високий худорлявий чоловік, віком біля тридцяти п'яти років, замислившись, сидить на возі і час від часу поглядає назад.

Другий, може навіть дещо вищий за свого супутника, але молодий і кремезний хлопець з ластовинням на обличчі, родом з Харківщини, злегенінка посвистує собі, як то говорять, під носа і час від часу підстібуює коней батогом.

— А знаєш що, Володька? — з якоюсь видимою нерішучістю зненацька озивається старший з подорож-

ніх до свого безжурного супутника. — Давай повернемось назад, я таки хочу забрати з собою свою родину, щоб не лишати її у більшовиків; Може ми ще встигнемо вирвати її звідти доки надійде туди фронт — продовжує далі старший з супутників, поглядаючи на свого молодого візника.

Володимир Заблуда — так звався молодший з подорожніх, — був видимо заскочений цією несподіванкою.

— Що? — голосно вигукнув він, звертаючись до свого старшого колеги по спільній мандрівці — Дмитра Безрідного.

— Та чи ж не вам, Дмитре Павловичу, сьогодні рішуче заявила ваша Надія Петровна, що вона далі не поїде вже з вами і що нізащо не погодиться знову наражати своїх дітей на нову загрозу фронтових несподіванок. А до того — продовжував далі говорити Володимир Заблуда, нам іхати туди вже небезпечно, бо якщо не сьогодні увечорі, то завтра ранком там напевно вже будуть більшовики.

Дмитро задумався. Він також добре знат і про можливу небезпеку швидко зближаючогося фронту і про тверде рішення, може й мудрішої за нього у цьому питанні. Його дружини, але як батько своїх дітей він не міг змиритися з тим, що не спромігся змусити своєї дружини до безумовного дальнішого відступу і тому знову хотів спробувати поправити цю справу. Ще тільки сьогодні перед обідом він був твердо впевнений в те, що замість незнаного йому ніколи до цього Волodyki, з яким він випадково зустрівся сьогодні в одному з молдавських міст і домовився з ним там про дальнішу спільну з ним подорож, на цьому возі сидітимуть біля нього його вірна до цього дня дружина та улюблені дітки, з якими він, переважно пішки, зробив вже понад тисячу кілометрів подорожі, і, здавалося, що ніщо не зможе змінити такого порядку його дальнішої евакуації.

Але, як каже народне прислів'я, не так робиться, як хочеться, а так, як Бог дає.

Тому й тепер, сидячи на своєму возі, він ще раз в своєму житті пригадав собі цю варту уваги народню мудрість і в своїх думках зважував своє рішення. Але ось, зовсім несподівано для наших мандрівників, з заду воза почувся гучний тупіт кінських копит і торохтіння возів, що по брукованій дорозі лунко розносилася просторим полем. Оглянувшись назад, Дмитро відразу зауважив дві парокінні підводи, що швидко зближалися до них. На першому возі, до якого було впряжене двоє прекрасних коней, сидів добре зодягнений середніх літ чоловік і щосили тінав коней вперед. За ним сиділа ще зовсім молода і вродлива жінка і з виразним непокоєм поглядала на всі боки. На другім возі, що намагався не відставати від попереднього, також знаходилися чоловік з жінкою, в руках якої галасувало загорнуте в покривало дитинча.

Обидві підводи швидко пронеслись повз Дмитрового воза і щосили подались вперед, не зважаючи на досить круту гору, по якій треба було підійматися, щоб продовжувати далі цю незвичайну мандрівку.

Мабуть, що це були досить високі молдавські урядовці, що спізнившись з евакуацією змушені були тепер здоганяти впущене.

Слідом за цим десь недалеко заторохкотів тяжкий кулемет, порушуючи навколо надвечірню тишу.

— Ну, Володька, тепер і ми вперед, — не задумуючись сказав Дмитро і, взявши віжки з рук малознаного юному свого супутника, швидко виїхав на гору і незабаром зник зі своїм возом в напівтемряві надійшовшого вечора.

II

Та ось і Тираспіль... Його просторі вулиці сьогодні більш гомінкі як завжди. Крім цівільного населення, що, як і всюди, у великих містах ніколи не знає спокою, часто зустрічаються тут і малознані в цих околицях німецькі вояки, зодягнені в гарну вояцьку уніформу та взуття, чути незвиклий гомін біля їхніх новоутворених комендатур...

До Тираспільського мосту через Дністер прямують валки румунських обозів в супроводі стомлених і обшарпаних румунських солдатів.

Часом серед них щось вигукує крикливий румунський офіцер і швидко зникне за рогом якоїсь вулиці.

На околицях міста розміщаються цівільні втікачі в очікуванні від румунської окупаційної влади перепусток через р. Дністер.

Наші два мандрівники, що за всяку ціну також намагалися дістатися сьогодні на землю Бесарабії, потерпіли повне фіяско.

Як і в попередніх містах до Тирасполя, румунська окупаційна влада Молдавії виразно гальмувала переїзд цивільних втікачів за р. Дністер і мусово спрямовувала їх вздовж цієї річки в напрямок півдня, звідки також насувався вже більшовицький фронт. Румунські військовики не задумуючись відбирали у цивільних втікачів їхні підводи з кіньми і часом лишали цих нещасних серед дороги навіть з малими дітьми на поталу, а може навіть і смерть з боку насуваючих з трьох сторін червоно-більшовицьких полчищ.

Отож не надіючись вже більше на успіх вчасного переїзду через р. Дністер, Дмитро Безрідний, як колишній інженер-геодезист, вирішив звернутися за протекцією у цій справі до місцевого сільсько-господарського управління. Другого дня ранком він був вже в службовім кабінеті головного агронома цього управління, який привітав його виключно співчутливо. То-

му, що головний агроном також не в силі був дістати для Дмитра і його супутника перепустки через р. Дністер, він порадив Дмитрові їхати того ж дня до німецьких колоній — Страсбург, Баден і Бельц, щоб завтра ранком разом з колоністами тих сел відправитися в далішу мандрівку на захід. Через свого коменданта — висококультурного і симпатичного німця фон Вернера, — він дістав для Дмитра відповідний папір і, тепло попрощавшись з ним, разом з Дмитром вийшов зі свого кабінету.

Була вже пізня пообідня пора. З байдорим підвищеним настроем Дмитро повертається до свого випадкового супутника Володимира, який вже з нетерпінням чекав на нього.

— Ну, Володька, не журись — голосно вигукнув Дмитро, підходячи до свого воза, біля якого стояв Володимир Заблуда. — Запрягай відразу ж коней, зараз будемо відіздти в далішу подорож — вже тихше проговорив Дмитро до Володимира і підійшовши до нього з радощів міцно клепнув його долонею по плечу.

Від такої несподіванки Володимир аж захитався на ногах і, сміючись, скопився рукою за край воза.

— Невже це правда, Дмитре Павловичу, — оправлючись промовив Володимир, заглядаючи Дмитрові в очі.

— Авжеж що так, Володька, але швидше, швидше мусимо поспішати — відповів йому Дмитро і підійшовши до крайнього коня — став відв'язувати його від воза.

Чуючи цю розмову наших сьогоднішніх щасливців, до них відразу ж підішло кілька евакуйованих, що поруч Дмитрового воза ще з учорашинього дня також чекали на свою далішу подорож, і з заздрістю почали розпитувати Дмитра про його несподіваний успіх. Ще кілька хвилин і прекрасний Дмитрів віз, що незадовго перед цією мандрівкою він виміняв у німців за свого

воза та добрий моторич, цокотів вже по брукованих вулицях м. Тирасполя в напрямок вищезгаданих нами німецьких сел. Погода була на диво гарна. Коні весело бігли вперед по підсохлій вже дорозі, — ще більш звеселяючи настрій наших випадкових побратимів. Місто Тираспіль поволі зникало в сяйві соняшного проміння, ховаючи в собі ще свіжий клопіт тяжкої евакуації.

Спереду дороги показалась невелика валка з кільканадцятьох підвід з румунськими вояками.

— Ох, якби, Володька, нам не трапилося нещастя; гляди відберуть у нас коней ці відступаючі румуни — озвався Дмитро до Володимира і легенько зітхнув.

— Та що ви, Дмитре Павловичу, у вас же папіри від коменданта — здивовано промовив Володимир, майстерно підстобуючи коней.

— Е. Володька, на такі папери румунські вояки не дуже поглядають, якщо побачуть щось приваблююче для себе — відповів Дмитро Володимирові і наказав йому збавити коням ходу. — Та якщо тобі правду скажати, Володька, — продовжував далі говорити Дмитро Володимирові, — то моя Надія Петровна, головним чином, і не поїхала зі мною далі тому, що найбільш за все боялася відступаючих румунських вояків, щоб часом і нас, як вже багатьох інших наших втікачів, не лишили на дорозі без коней і воза на поталу більшовикам. Ти знаєш, Володька, говорив далі Дмитро Володимирові, що в Тирасполі ходять вперті чутки про те, що німці не довірють вже румунам, які, ніби, за кулісами почали залишатися тепер до советів...

— Та що ви, Дмитре Павловичу, хіба може таке бути? — ще більш здивовано як перед цим запитав Дмитра Володимир, скоса поглядаючи на своїх можливих напасників.

— Всього на світі буває, Володька, то чому ж і цього не може бути? — з сумом відповів Дмитро Володимирові і тяжко зітхнув. В цей час валка румунських воя-

ків підїздила вже майже до Дмитрового воза. Наші мандрівники зупинили розмову.

— Стій! — раптом голосно вигукнув до них, на румунській мові, сидячий на передньому возі разом з іншими вояками румунський капрал, очевидно, керівник відступаючої валки, і піdnіс дотори свою руку. Володимир зупинив коней.

Не пройшло й хвилини як Дмитрів віз з усіх сторін оточили румунські вояки. Нашим побратимам було наказано негайно випрягти коней з прекрасного Дмитрового воза, а взамін нього запропоновано було старий віз, вісь якого ледве трималася на тоненькому клаптикові заліза. Всі Дмитрови доводи і папери абсолютно нічого не допомогли в цій, майже фатальній для наших втікачів, справі і вони змушені були підкоритися волі озброєних своєрідних грабіжників. Капрал і кілька румунських вояків весело сміялися. Дмитро з Володимиром сіли вже були до даного ім напіврозбитого воза і хотіли вже їхати вперед. Раптом, несподівано для них, голосний вигук старшини румунської військової валки зупинив їхній намір. Злазьте на землю — голосно вигукнув він до Дмитра й Володимира і, зіскочивши зі свого воза, піdbіг до іншої підводи, на якій лежала невеличка бочечка, а біля неї порожня склянка. Націдивши склянку вина, він подав її Дмитрові, але Дмитро, спираючись на свою хворобу шлунка, відмовився пити. З деяким здивуванням румунський капрал запропонував вино Володимирові. Володимир, усміхаючись, простяг руку до склянки і в своїх думках вже смакував принадний напій. Але його випередив один з румунських вояків. Дещо відсунувши набік Володимира, він миттю підскочив до свого старшини і вже хотів був вирвати в нього з рук його хмельну приналду. Розлючений з цієї події капрал, швидко віддавши вино Володимирові, скопив з лежачого на возі пучка тоненьку лозину і без жалю почав стъобати нею по вухах зухвалого напасника. Збанкрутілий «пляк» де-

що зігнувшись і хапаючись руками за вуха, мовчки сприймав цю свою екзекуцію намагаючись якнайшвидше втекти від розлюченого свого зверхника.

Проте цей, так би мовити, вже подвійний на цьому місці «екзекутор» не став далеко гнатися за своєю новою жертвою (якщо рахувати, що Дмитро з'являється жертвою № 1) і відразу ж знову повернувся до все ще стоячих біля злощасної бочечки з вином Дмитра і Володимира. З усміхом потиснувши їм обом руки, він швидко скочив на воза і, давши наказ до відізду, разом зо всією валкою поїхав в напрямок Тирасполя. Дмитро з Володимиром з жалем поглядали на колишнього свого, вже втраченого тепер ними, воза і заледве добралися до вечора до першого села. Там і довелося їм заночувати. Другого дня ранком, відремонтувавши так-сяк свого горе-воза, вони знову вирушили в дальшу дорогу.

Вже незабаром, з правого боку дороги, вони побачили якесь досить велике село. Як виявилося децо пізніше від подорожуючого цією дорогою якогось дідуся, це й була німецька колонія Страсбург. Проте їм вже не довелося їхати туди, бо зі слів того ж таки дідуся їм стало відомо, що ще раннім ранком все населення Страсбурга покинуло своє село і виїхало підводами в напрямок сел Бадена і Бельця, щоб звідти, разом зо всіма німецькими колоністами тих околиць, продовжувати далі свою мандрівку на захід. Подякувавши доброму дідусеві за цю важливу для них інформацію, який також вказав далі дорогу до Бадена, вони швидко поїхали далі і незабаром їхали вже вулицями цього села. В селі не було видно жодної людини. Де-не-де по подвір'ях блукали поодинокі собаки, в бур'янах кудкудахкали залякані кури, біля муру над дорогою рилося в землі двоє худючих замурзаних поросят.

Дмитро з Володимиром мовчки їхали вулицею села, поглядаючи на його невідрядні картини.

— Ну, Володька, давай ходу, а то якби й ми з тобою

не лишилися тут з цими новими мешканцями цього села від такого поспіху нашої евакуації — раптом озвався Дмитро до Володимира, зручніше вмощуючися на возі.

Володимир швидше погнав коней і незабаром вони стали вже підіздити до останнього в тій місцевості німецького населеного пункта — с. Бельц. Було вже маєтъ біля одинадцятої години дня. З краю цього села, як і в попередньому селі, також не було вже нікого видко. Наші втікачі мовчки переглянулися між собою, а Володимир ще швидше погнав коней вперед. Доїхавши до центру цього села, вони зауважили кілька парокінних підвід, що на повороті вулиці зникали за її рогом. То були вже останні підводи всієї цієї групи німецьких колоністів у Молдавії. З правого боку вулиці стояв досить великий, в порівненні до інших, будинок, біля якого стояла парокінна підвода. Доїхавши до цього будинка, Дмитро швидко зіскочив з воза і побіг в напрямку вхідних дверей, де стояло кілька розмовляючих між собою чоловіків. Зі слів цих людей він відразу ж довідався, що він потрапив, нарешті, туди, куди й було йому потрібно — тобто в сільсько-гospодарське управління, що керувало в той час всіма справами евакуації німецьких поселенців згаданих вже на місці сел. Там же знаходився ще й німецький сільсько-гospодарський комендант, який, поглянувши на Дмитрова папери з Тирасполя, без жодного спротиву прилучив і наших втікачів до відступаючої на захід валки.

Проте Дмитро, не знаючи ще як слід Володимира і помічаючи у нього деяку лукавість і скритність, попросив у коменданта, щоб для дальнішої евакуації той дав Дмитрові для них обох один документ, щоб часом якогось дня чи ночі не зостатися через Володимира і без своїх коней і без своїх речей, що він віз з собою. Там же в управлінні він домовився, щоб йому замінили поламану вісь його воза на кращу, а за цю послугу

він погодився везти на своєму возі незначний вантаж одного з німецьких колоністів.

Так зовсім несподівано, через випадкову протекцію Тираспольського агронома, наші втікачі — українці опинилися в лоні німецьких колоністів, з якими вже через годину виrushili разом в невідому далеку мандрівку.

III

Минуло кілька днів. З великими труднощами та небезпекою з боку, так би сказати, насідаючого за малим не на їхні п'яти більшовицького фронту, всім їм вдалося добрatisя до м. Овідиополя, щоб звідти, через Дністровський лиман, потрапити, нарешті, до Бесарабії, до якої нашим двом втікачам, при вчасному дозволові румунської окупаційної влади в Молдавії, можна було б давно вже дістатися і не їхавши зовсім даремно цих майже трьох сот кілометрів. Та ось, нарешті, й Аккерман — знана колишня турецька фортеця, а за ним і села Бесарабії. Радісно билися серця наших мадруючих двох українців, коли, часто серед досить убогих і занедбаних румунських сел, вони бачили там добре збудовані і дбайливо упорядковані українські селища з гарними будинками і біленькими хатами, чистенькими подвір'ями та розкішними овочевими садками, в яких ніби хovalisя інші будови дбайливих українських господарів. За кільканадцять кілометрів від наших бесарабських земляків у невеликій долині, розкинулася культурна румунська ферма. Проте вона стоїть вже пусткою. Господарі її, може всього лише кілька днів, а може навіть і годин, покинули її, тікаючи від більшовиків в глиб Румунії. В коморах і на горицях її будов залишено повно зерна найрізноманітніших культур; в погребах і також на горицях стоять бочки різногатункового вина чекаючого на охочих

споживачів... В кімнатах будинку ніби сумує гарна мебля, а на підлогах видніються сліди суцільного хаосу, очевидно, від рук поспішаючих до втечі господарів або пізніших непрошених гостей...

Але нашим втікачам тепер не до цього. Дехто з них тяжко зітхає, дивлячись на ці невідрядні картини. Ще всього кілька днів тому вони також залишили у себе вдома і засіки з збіжжям, і бочки з вином, і, що, може, для них найдорожче за все, рідні хати і милі околиці. Але дехто з молоді вже встиг хильнути і тут приваблюючого до себе дурманного напою і з посоловілими вже очима наповнює вином якийсь свій вільний посуд, щоб взяти його з собою для дальнішої подорожі. Ще якийсь час і наші мандрівники знову продовжують свою подорож на захід, абсолютно не знаючи ще свого нового тимчасового притулку.

IV

Але ось вже й Румунія. На великій площі одного з румунських сел стоять сотні підвід, на які, ніби з прорвавшогося неба, ось вже третій день майже без перестанку сипиться рясний холодний дощ. На дворі похмурий ранок. Згідно румунських воєнних законів того часу втікачі не мають права покидати свого пристанища, а тому всі знаходяться біля своїх підвід. Де-неде на возах видніються напнуті палатки, в яких розміщені маленькі діти. Часом серед дбайливих німецьких колоністів є також щасливці й серед дорослих, що рятуються від дощу під цим благодатним накриттям і тішуться в затишку своїх палаток.

Але значна більшість втікачів, а з ними і Дмитро з Володимиром, знаходяться під відкритим небом... Всі вони, а з ними й їхні коні промокли, як то говорять, до кісток і дріжать від холоду день і ніч. Часом з дощем зривається і мокрий сніг, і разом з вітром атакує на-

ших втікачів — засліплюючи їх очі та сиплячися за комір якогось пальта чи піджака. Напівзадубілий від холоду Дмитро стоїть біля свого воза, під яким лежить Володимир, і з нетерпінням чекає своєї черги лізти під віз.

Ну, Володька, мабуть вилазь, а то ти вже аж занадто довго лежиш під возом, — цокаючи зубами, ледве говорить Дмитро до Володимира.

— Та я, Дмитре Павловичу, ще хоч трошки побуду тут, ледве зогрівся, а ви знову гоните мене на двір — с滋вається Володимир до Дмитра, повертаючись під возом на інший бік.

Дмитро якийсь час мовчить.

— Ти, Володька, завше хитруеш, але пам'ятай, що хитрощами у мене далеко не заїдеш; на цей раз я ще побуду трішки під дощем, але на дальніше кожне твоє перебування під возом я буду контролювати по годинникові — знову говорить Дмитро до Володимира і відходить від воза. Володимир мовчить. Щоб хоч трошки якось зогрітися, Дмитро підходить до одного зі своїх коней і притуляється до нього. Минає ще кілька хвилин. Де-не-де на небі починають з'являтися подвійні невеликі хмарки — передвісник можливої зміни погоди — і за якийсь час дощ починає зменшуватися. Заспаний Володимир вилазить, нарешті, з під воза і, де-що піднявши дотори руки, заразливо потягується.

В цей саме час з-за сусідньої палатки вийшла середніх літ жінка, що сьогодні будемо називати її тут Анною Германовою Вебер, і проходячи повз Дмитрів віз з усмішкою озвалася до Володимира: що ж ти, Володька, зарився під возом, ніби ведмідь у берлозі, (своєю комплекцією Володимир таки був трохи схожим на ведмедя!..), а свого старшого колегу тримаєш на дощі — з напівдокором сказала вона Володимирові, поглядаючи в цей час на Дмитра.

— О, та вже й дощу майже немає; незадовго ми будемо їхати на цьому возі, а не лежати під ним — знов-

ву потягуючись, відповідає їй Володимир і, підійшовши до воза, став щось шукати у ньому.

Привітавшись і до Дмитра, Анна Германовна пішла собі далі по своїм справам. Незабаром справді виявилося, що недавні слова Володимира щодо дальнішого дощу стали дійсно пророчими. Хмари швидко почали розходитися, а з-за них виглянуло ясне весняне сонце. Радості всіх наших подорожніх не було меж. Вже в короткий час по дощеві, то тут, то там запалало багаття з дров, які роздобули собі відразу наші спритні подорожні з сусіднього з їхнім табором лісу та деяких румунських сільських господарів. Біля чисельних вогнищ туляться десятки людей, готуючи собі вечерю або досушуючи свій напівмокрий одяг, що ще не встиг повністю просохнути на виглянувшому з-за хмар побідному сонці. Недалеко свого воза Дмитро варить вечерю, кидаючи до казанка дрібненькі галушки. Де-що далі, на іншому вогнищі, Володимир сушить свій і Дмитрів одяг.

Збоку їх стоїть Анна Германовна, що вже повечерявши надійшла сюди, і дає свої поради Дмитрові щодо його кухарювання. Вона завжди чомусь дуже співчутливо відноситься до Дмитра і хвалить його іншим на всі боки. Дмитро також досить високо шанує її, а тому й тепер радо сприймає її поради. Чоловік Анни Германовни — Йоган Зельманович Вебер, висока худорлява людина, віком понад тридцять п'ять років, що перед своєю евакуацією працював бухгалтером в якомусь з німецьких колгоспів, завжди охочий до чарки, а тому й тепер знаходиться десь у своїх колег по цій справі...

З цієї причини Анна Германовна часто лишається біля свого воза ніби сиротою і часом шукає собі якоїсь розваги бодай серед своїх найближчих сусідів по спільній мандрівці.

Але ось і час вечері. Анна Германовна з усмішкою кинула Дмитрові якийсь жарт і відійшла до свого воза.

Дмитро з Володимиром почали вечеряти. Десь далеко чувся гомін якихсь сварливих жінок. Зближався вечір. Наші два герої, що відразу піднялися вже на дусі, готувалися, нарешті, до справжнього сну і незабаром на м'якому сухому сіні, що десь вже роздобув спритний у цих справах Володимир, заснули таки справжнім солодким і міцним сном.

V

Та ось вже й земля Угорська. Непривітні Карпати зустрічають наших мандрівників пронизуючим холодом та несподіваним для них снігом, що ще видніється по горах та закутках дикої карпатської природи.

Спереду валки наших евакуйованих в напрямку густого лісу рухається чимала колона людей. Її супроводжують німецькі вояки і щось голосно вигукують. Де-що далі, з лівого боку дороги, лежать два мерці. Поряд них кілька людей копають їм могилу. В самому лісі, на його галевинах, видніються загороди з колючого дроту — очевидно, лінії захисту від наступаючого ворога. Ні на хвилину не зупиняючись тут, наша валка рухається далі і незабаром ховається в гущині просторого лісу. Але ось, нарешті, й населені пункти угорців. Внизу вузького і глибокого міжгірського проходу ніби туляться іхні тендітні хатки до могутніх скель дикого Карпаття.

Над самим шпилем гірського каміння, що де-не-де вкривається кучерявим чагарником, кружляє велетенський орел. Весняне сонце, що вже ось, ось скована за скелею, кидає на наших мандрівників своє передостаннє проміння цього дня. Вечоріє. Забувши вже про небезпеку з боку більшовиків та про незгоди з недавніми дощами на румунській землі, Дмитро з Володимиром швидко знаходять тут собі притулок і, не дивлячися на свої великі шпичасті чиряки, що по

пам'ятних вже нам дощах з'явилися у них на плечах і на шиях, вітають ці перші угорські оселі сном давніх казкових велетнів.

VI

Наша валка рухається далі. Ось вже й угорські чистенькі і приваблюючі до себе села з гарними будовами, просторими подвір'ями та кучерявими садами. По широких вулицях, прикрашених зеленими насадженнями, в святкові дні весело бавиться молодь в розкішних різокользорових убраних, ніби зовсім не знаючи про грізний час війни. Відчувається заможність угорських селян. На околицях міст часто зустрічаються зразкові плянтації городніх культур, яких в Румунії ніде не було видко. Часом видніються дбайливо оброблені виноградники, що тягнуться аж до шпилів невеликих пагорків і гір. Де-не-де біля них відніється також і якийсь старий запущений вже плодовий сад, що псує гармонію естетики та пригнічує приємне враження, що склалося з інших городніх, садових чи то ягідних угорських плянтацій. Міста Угорщини ще кращі за села. Майстерно збудовані невеликі двоповерхові будиночки видніються на фоні зеленого килиму весняної трави і ніби лялечки... Навколо них ростуть і квітнуть пишним цвітом різногатункові садові дерева. Вулиці широкі, бруковані і чисті. Ілуичі вулицями такого міста. Дмитро з Володимиром часто не можуть відірвати своїх очей від часом, просто таки казкової краси цих лялькових будиночків та килимових і квітучих садів. Часом під цим враженням і вони, ніби в святкові дні згадана вже нами угорська сільська молодь, забувають про війну і переходятять до мрій свого майбутнього мирного життя...

Але закони війни є невблаганими і вимагають також і від наших тимчасових мрійників зовсім іншого.

Замість цього хвилинно вимріяного ними для себе блаженства краси і чистоти, вони терплять тепер не-доїдання, нічний холод, перевтому та тяжкі душевні переживання. Вони не мають навіть тепер можливості своєчасно помитися чи то змінити собі білизну. Їх нещадно гризуть вже воші, не дивлячися на те, що при кожній нагоді вони старано вишкують їх десь серед кущів лісу чи то кам'яних скель. Проте вони терпеливо сприймають всі ці свої незгоди і твердо тримаються ще на дусі, бо усвідомлюють і тут собі, що цей тернистий шлях вони вибрали для себе цілком добровільно. Але ось наші мандрівники стоять вже табором біля гарненького угорського міста Деші, де всі вони мусять, нарешті, здавати свої підводи з кіньми і їхати далі на захід вже потягом. На стіні одного з будинків цього міста висить наклеєний великий плякат. Нижче якогось напису на плякаті, незрозумілою для наших втікачів мовою, з причини незнання ними угорської мови, відображеній хижий советський енкаведист, стріляючий з револьвера в потилицю якомусь приреченому. Інший енкаведист нещадно катує свою жертву. Побачивши цю картину і пригадавши собі пам'ятні для нього 1937-1939 р.р., Дмитро тяжко зітхнув.

— Що це ви, Дмитре Павловичу, так глибоко зітхаете — усміхаючись, промовляє до Дмитра Володимир, заглядаючи йому в очі.

— Все будеш знати — швидко зостарієшся, Володька, — неохоче відповідає Дмитро Володимирові і переволить розмову на іншу тему.

Полагодивши в цьому місті свої справи, Дмитро з Володимиром знову повернулися до свого табору. Було вже біля полудня. Табір щораз збільшувався новими евакуйованими, але всюди відчувався спокій і порядок. Надвечір до табору надіжало авто і наші таборянини несподівано почали втішатися прекрасними мелодіями, що через тучномовці розносилися навколо по зеленому лузі, де отaborилися наші втікачі.

Другого дня ранком знову дальніша, на цей раз вже остання, подорож на конях. Велика валка з евакуйованими підіздить до одної з недалеких звідси залізничних станцій і незабаром, вже потягом, їде просторами Угорщини і Чехословаччини в напрямок Польщі.

VII.

Та ось, нарешті, й Польща. Потяг з нашими евакуйованими зупиняється на станції великого польського промислового міста Лодзі. За винятком призначених вартівників по охороні майна наших скитальців всі вилазять з вагонів і йдуть до міської лазні.

Мовчазна обслуга цього підприємства ледве встигає виносити одяг наших численних клієнтів до спеціальних камер по нищенню паразитів тіла. Просторе, тепло і досить чисте приміщення польської лазні підвищує настрій наших змучених мандрівників, що ніби скинули з себе тут тяжкий тягар. Деякі з присутніх тут наших сьогоднішніх щасливців сидять по купанні на лавках в очікуванні свого одягу з недалеких від них дезинсекторів, що працюють сьогодні з особливою інтенсивністю...

П'янка солодка втома проходить по їхньому тілу давно вже не знаюю їм приємністю. Серед присутніх знаходиться й Дмитро з Володимиром. За якусь хвилину з приміщення дезинсекційних камер відчинаються двері і два дебелих чоловіки виносять звідти для наших щасливців повну корзину одягу. Але тут, нарешті, радість зміняється розчаруванням.

Дмитро не знаходить своїх штанів, його сусід своєї білизни, а Володимир навіть слідів всього свого одягу. Деякі з присутніх тут надівають на себе дірчастий напівзгорілий вже одяг. Потерпілих виводять на двір, садовлять в автомашину і везуть по вузьких вулицях

Лодзі до якогось розподільника з старим і новим одягом, щоб там так-сяк одягнути їх.

Цілком голий Володимир лишається сидіти на лавці в просторій залі очікувань. За якийсь час і йому привозять потрібний одяг і всі весело повертаються до своїх вагонів. Надвечір потяг знову рухається вперед і його колеса знову байдорога цокотять по рейках залізниці відкриваючи нашим мандрівникам все нові й нові польські міста і села.

VIII.

Минув ще якийсь час. Подорож, нарешті закінчена. Колишні німецькі колоністи здалекої Молдавії, а з ними й українці Дмитро Безрідний і Володимир Заблуда знаходяться вже в гарненському польському провінційному місті Равіч на Познанщині. Всіх їх тимчасово розміщено тут в одному з великих будинків, де колись містилася польська школа. В просторій залі будинку стоять численні столи та ліжка на яких, не зважаючи на вже досить пізній ранок, лежать ще деякі стомлені дальньою дорогою наші приїжджі. В суміжній кімнаті, двері якої виходять на подвір'я, в одному з її кутків сидять біля своїх речей Дмитро з Володимиром і щось розмовляють. З боку них, на невеликому столі, якась молода незнайома їм німкеня роздає продуктовий пайок нечисленним біля неї особам з наших приїжджих і час від часу поглядає в бік наших двох оригінальних побратимів. Володимир, захопившись своїми споминами з часів війни, все голосніше оповідає щось Дмитрові, який час від часу хмуриє свої брови. І ти знаходиш, Вололька, що твої вимагання, а подекуди й своєрідний грабіж з крадіжкою потрібних тобі харчів чи то якихсь речей є добрым ділом? — запитуючи говорить Дмитро до Володимира дивлячися йому в очі.

— А що ж по вашому я мусів би тоді робити, коли всього того я потребував, знаходячися в стані повертаючого додому полоненого? — не задумуючись відповідає Дмитрові Володимир підсовуючись ближче до стінки.

Хвилина мовчанки.

— А знаєш що, Володька, давай мабуть залишимо цю твою тему — раптом озивається Дмитро до Володимира, не бажаючи далі нав'язувати своїму неподатливому співбесідникові своєї моралі. Розкажи краще про твої успіхи серед жіночої статі — усміхаючись продовжує говорити Дмитро і вмощується ближче до Володимира.

В цей мент молода німкеня, що й далі продовжувала роздавати продуктовий пайок, дещо повернулась в бік наших співрозмовців і Дмитрові здалось, що на її обличчі ніби заграла легенька посмішка. Непомітним знаком для молодої німкені він відразу ж застеріг Володимира від його нової розмови, але той лише голосно зареготався. Молода німкеня продовжувала далі свою працю. Вам, Дмитре Павловичу, завжди здається щось таке, що в дійсності його зовсім немає, але ви чомусь постійно всього остерігаєтесь. Знайте, що ця німкеня не знає жодного українського слова і видно легковажна і дурна мов пень, бо крутиться як дзига на всі боки до кожного присутнього в цій кімнаті — раптом бухнув Володимир і ще голосніше зареготався. Дмитро змовчав, але відразу ж поглянув в бік загадкової жінки, що й далі продовжувала свою працю не подаючи жодних ознак реакції своїх чуттів на слова Володимира.

— Ну, що? — Не я вам казав? — озвався Володимир до Дмитра висміюючи його занадту обережність.

Дмитро не виправдовується.

— Хай на цей раз буде по твойому, Володька — стиха сказав він.

— Якщо так — то розкажи мені щось цікавого, я

послухаю тебе — знову озвався Дмитро і ще ближче підсунувся до Володимира. Володимир знову зареготався і з задоволенням поглянув на Дмитра.

— Ну, гаразд — сказав він. Але мабуть чи не найцікавішим буде для вас, коли я розкажу вам, Дмитре Павловичу, про отаку, як ото ділити хліб, козу (в цей час Володимир майстерно моргнув у бік загадкової молодої німкені), що я бавився з нею протягом кількох місяців в її домі в час мого повороту з німецького полону. Дмитро змовчав при цьому і слухав далі свого співбесідника.

Початок оповідання Володимира був дійсно цікавий і Дмитро з зацікавленням прислухався, коли Володимир оповідав йому про своє тодішнє випадкове знайомство з вродливою дружиною якогось советського старшини, що перебував у той час на фронті. Не з меншою цікавістю слухав він також Володимира, коли той оповідав йому про деякі варіанти підлости цієї жінки супроти свого колишнього чоловіка і легковажності щодо Володимира, якому вона і в той час була зовсім байдужою, і багато дечого такого другого, що відображало психологію жінки взагалі, а легковажної Володимирової полюбовниці зокрема. Але коли Володимир почав оповідати Дмитрові про свої дальніші «успіхи» в співжитті з цією жінкою та про свої дивувідні моральні знущання над старою свекрухою — матір'ю законного чоловіка тодішньої Володимирової полюбовниці, що в цьому навіть підтримувала Володимира, то Дмитро так розхвилювався, що відразу ж скочився з підлоги і голосно озвався до свого оповідача: ти негідник, Володька! За ці злочини для тебе було б замало тільки людського приизирства, — ти заслугувеш тяжчої кари. В цей час до наших сперечливих побратимів підійшов якийсь солідний, гарно зодягнений чоловік, віком приблизно біля шістдесятьох років, і, привітавшись до них гарною українською мовою, за-

питав у Дмитра: про що це ви, панове, так гаряче дискутуєте?

Дмитро дещо зачервонівсь.

— Та знаєте, — трохи замішавшись відповів він, — ніяк не зійдемось між собою характерами, і з того часом навіть за якісъ дурниці сперечаемося.

Підійшовший незнайомець легенько всміхнувсь.

— Так, так буває між людьми всього на світі, а тим більше в такий тяжкий час як тепер — зітхаючи промовив він і, взявши собі стільця, що стояв біля ділячої ще й далі хліб молодої німкені, сів на ньому біля Дмитра. — А я, знаєте, є також німецький колоніст зі Львова, а ото ділить хліб моя наймолодша донька, що разом зі мною приїхала до цього міста вже зо три тижні тому — лагідно продовжував говорити підійшовший поглядаючи на дорогого йому свого нащадка.

Від цієї несподіванки Дмитро готовий був провалитися під землю... Він зрозумів тепер, що всю його розмову з Володимиром майже дослівно чула ця донька висококультурного чоловіка і з цього зачервонівсь мов соромлива молода дівчина. Але з цієї біди його визволив дивний випадок. Надійшовший в цей час до них керівник табору німецьких колоністів повідомив Дмитрові, що, згідно розпорядження німецької влади м. Равіча, Дмитро з Володимиром, як чужинці, мусять сьогодні ж по обіді залишити табір німецьких колоністів і їхати до департаментального міста Познані, де дістануть дальніші вказівки щодо своєї долі.

Всі Дмитрови старання лишитися в Равічі не дали жодних позитивних наслідків, а один з місцевих німецьких верховодів цього колишнього польського міста навіть зневажливо віднісся до обох наших українців. Треба було негайно покидати табір з друзями по спільній далекій мандрівці і з запечатаним листом, що його дали Дмитрові в якісъ німецькій установі, і їхати потягом разом з Володимиром в призначене їм місце.

Було вже по полудні. Обидва наші українці тепло попрощалися зі своїми давніми побратимами по евакуації — німецькими колоністами з Молдавії, збираючися вже до відходу. Біля вихідних дверей мовчки стояла Анна Германовна Вебер по обличчі якої стікали слози. Побачивши її Дмитро знову підійшов до неї, ще раз міцно потиснув їй руку і, швидко обернувшись, слідом за Володимиром вийшов за двері.

Надвечір вони були вже на Познанськім вокзалі. Велике і гомінке польське місто непривітливо зустріло наших нещасливих мандрівників. На кожному кроці тут відчувався тяжкий час війни. Виснажені жінки й чоловіки, часто зодягнені в убогий одяг, швидко зникали з просторого познанського вокзалу поспішаючи до трамвайних зупинок. Їх відразу ж оточували там, мов з землі виринувши і ще більше виснажених як вони, юрби дітей і заглядаючи в очі жалібно просили у них чогось з їжі.

Дмитро з Володимиром, не зупиняючись біля вокзалу, також попрямували до трамвайної зупинки. До відавшись там про приблизне місце знаходження їхнього адресата вони, з чималими пакунками харчів та одягу за плечима, рушили в дальшу дорогу. За ними бігло з десяток польських дітей і наперебій пропонували їм свої послуги бути провідниками аж до потрібного нашим мандрівникам місця. Слідом за цим мов з під землі виринув маленький і тендітний двоколесний візок і Дмитро з Володимиром, положивши на нього свої клунки, повезли їх околицями міста Познані в потрібний для них напрямок. Незабаром вони були вже близько потрібного їм місця. Вечоріло. Щедро розрахувавшись з юними провідниками, з яких деякі від радошів почали бути цілувати їм руки, вони знову взяли свої клунки на плечі і підійшли до величезного табору обведеного кругом високою загородою з колючого дроту, серед якого виднілися численні дерев'яні бараки і, мов комашня поміж ними, якісь люди. Ще

кілька хвилин і злощасний для наших двох скитальців лист німецького урядовця з м. Равіча запроторив їх також за високі загороди цього понурого познанського людського комашника.

IX.

На дворі свіжий літній ранок. Сходяче сонце ледве стелить своє ранкове проміння в вузеньке віконце тендітного бараку, де на третьому поверсі нар лежать Дмитро з Володимиром. Барак переповнений інтернованими, а тому по нічному сну через великий сморід, в повітрі хоч сокиру вішай... Дехто з Дмитрових сусідів палять цигарки і цим ще більш псують повітря. Не будучи ніколи курцем, Дмитро просто задихається від смороду..

— Ти спиш, Володька, — не витримавши вже всього цього, звертається він до свого таборового побратима, злеген'ка торкаючи його за одяг.

— Ні, не сплю, а що таке? — озивається Володимир протираючи рукою очі.

— Біда, Володька, та й годі! Добре ще якщо справді за два-три тижні нас вивезуть звідси до праці, а якщо ні, то наше з тобою діло «швах» — продовжує далі Дмитро і намагається вилізти вже з нар на підлогу. Він давно вже хоче вийти на двір, але, як новачок, не хоче робити цього першим і чекає почину цієї справи на більш давніх як він тaborян. В цей час відкрилися двері і до бараку зайшли два молодих чоловіки, зодягнені в одинаковий одяг і почали дивитися на нари. Слідом за цим, щось тихенько домовившись між собою, один з них голосно вигукнув, на польській мові:

— Де тут є ті, що прибули до цього табору вчора увечорі?

Дмитро з Володимиром озвалися.

— Ми маємо для вас обох маленьку роботу — на-

казуючим тоном промовив до наших українців один з увійшовших до бараку таборових урядовців і далі продовжував:

— Ідіть обидва за нами, дістанете реманент, а там і до праці.

Як відразу ж виявилося, ці люди, а часом і інші майже щодня брали тут потрібну їм кількість таборян для найрізноманітніших робіт у таборі, а також і поза його межами. Судячи по їхньому знанні польської мови це були або польські запроданці, що заради цієї своєї праці не вагалися чинити людям кривду, або ж німецько-польські колоністи, мобілізовані німцями для цієї праці. Ще якась хвилина і Дмитро з Володимиром разом зі згаданими вище нами таборовими урядовцями, залишили барак і зникли серед численних будов цього табору. Проте, вже в найкоротший час, діставши кожний по одній лопаті-грабарці, в супроводі одного вже урядовця вони повернулись знову до свого, а також поряд стоявших двох інших бараків, де згідно наказу таборового урядовця, мала розпочатися їхня праця...

Позаду всіх цих трьох бараків, мов добірні гриби по дощеві, виднілися купки людських екскрементів.

Побачивши перед собою таке «поле нав'язаної йому тут нової діяльності» Дмитро дещо завагавсь, але в мент опанував собою і мовчки чекав наказу. Володимир чухав рукою потилицю. Таборовий урядовець, швидко збагнувши у наших двох нових таборян помітну нерішучість, що при грізних наказах, здебільшого, буває найбільш податливою, негайно підійшов до Дмитра і з видимою суворістю голосно крикнув до нього, на польській мові:

— Для чого стоїш, пся крев; не веш, що робіць, чи що?! Жеби до полуднє у мене тут било так чисто як на подлодзе, — знову вигукнув він до Дмитра і від злости здавалося, що очі його налилися кров'ю.

Дмитро уважно прислухавсь до кожного слова цьо-

го видимого покидька свого народу, до якого належав цей поганець. Але не почуваючи за собою жодної провини ні перед ким, як рівнож і не будучи ніколи за час війни покараним німецькою окупаційною владою, Дмитро не міг перенести покірно такого ставлення до себе цього таборового поганця і відразу ж вирішив з'ясувати тут справу щодо дальнішого свого становища в цьому таборі.

Тримаючи й далі над собою якусь рівновагу, він, ніби не помічаючи всього цього галасу, спокійно озвався до таборового урядовця:

— Цієї праці я виконувати не буду; я виїхав з дому добровільно, а не примусово депортований, і маю на це відповідні документи, а тому зараз же ведіть мене до німецького коменданта цього табору — я сам з ним буду говорити про цю справу.

Не очікуючи такої відповіді від Дмитра крикливиий урядовець також дещо замішався. Він зрозумів, що перед ним несподівано виринули деякі труднощі щодо легкого здійснення тепер цього свого задуму, а тому відразу дещо змінив свій плян і знову голосно закричав до Дмитра:

— А коло твого бараку, біля якого ти також будеш брудити, я мушу прибирати, чи що?

— Чи ти мислиш, що тобі буде помогати в цьому комендант табору? — ще голосніше як перед цим закричав таборовий урядовець, на польській мові, запитуючи поглядаючи на Дмитра.

По цих словах свого таборового зверхника Дмитро відразу ж зрозумів, що в них є доля правди. Вислухавши його до кінця і не бажаючи далі бути занадто епertyм, Дмитро злегка усміхнувсь і промовив:

— Ну, гаразд, біля нашого бараку не більше як за годину буде так чисто як ви того бажаєте, але біля інших двох бараків я нізащо не буду прибирати.

Таборовий урядовець погодився на такий компроміс і відразу ж зайшов до сусіднього бараку.

Ще якась хвилина і на допомогу Дмитрові й Володимирові йшли вже для праці два нових таборянини з лопатами-трабарками в руках.

Нарешті, робота закінчена. Дмитро з Володимиром знову заходять до свого бараку і з цього часу розпочинають там, як і всі інші таборяни, своє нове, незнане їм до цього життя німецько-гітлерівських в'язнів.

X.

Минуло кілька тижнів. За цей час Дмитра всього лише кілька разів турбували носінням котлів з вареною їжею, але одного разу котел був такий тяжкий для нього, що він заледве його доніс до призначеного місця (в той час Дмитро вже був досить хворою людиною) і по тому випадку кілька днів відчував біль в животі. Володимир, будучи молодшим і фізично значно міцнішим за Дмитра, байдуже ходив по табору і, збираючи недокурки, палив цигарки. Особливого голоду Дмитро з Володимиром тоді ще не відчували, бо в своїх чималих клунках мали ще деякий запас харчів, що вони везли з собою аж з Бесарабії. Ці клунки день і ніч ретельно охоронялися ними, по черзі, і здавалося, що ніяка сила не була спроможною тоді без бою відобрести їх у них. Дні минали...

Одного погожого дня Дмитро лежав на своїх нарах і щось думав. Біля нього, також на нарах, спав Володимир і час від часу голосно хропів. На долі, біля вікна, на маленькому столику кілька таборян азартно грали в карти і час від часу сперечалися між собою. Високий молодий росіянин — ленінградець, — віком приблизно біля двадцяти п'яти років, з низько постриженим білявим волоссям майстерно тасував і ділив карти.

— Да, ребята, что-то мне сегодня не везет; если так будет і дальше, то я проиграюсь окончательно — усмі-

хаючись промовив, на російській мові, завзятий картяр розкидаючи карти по столі.

Сидячий біля нього колега по картах сказав якийсь вдалий дотеп і всі голосно зареготалися. Гра тривала далі. Незабаром картяр - ленінградець швидко повернув програне і майже раз за разом почав брати все нові й нові виграші. Один з програвшихся картярів, помітивши в діях спритного ленінградця якийсь фальш, несподівано голосно крикнув: він фальшує, хлопці, треба краще контролювати його, — замість короля даму собі підсунув...

Зайшла суперечка. До столу почали підходити ще деякі таборяни. Слідом за ними підійшов також до гурту і босий Володимир, що тільки що пробудився від несподіваного гвалту. Будучи по своїй натурі досить нахабним Володимир швидко присунувся аж до спритного картяра і став з ним щось розмовляти. Зацікавившись цією суперечкою Дмитро також зліз з нар і наблизився до столу. Суперечка стихала. Мотюга-картяр, шепнувши щось Володимирові на вухо, став тиснутися звідти до своїх нар. Якийсь, досить вже літній і з вигляду хворобливий поляк, що стояв біля самого Володимира і був взутий у великі військові черевики, з вини «героя-картяра» похитнувся в той час на бік і болюче ступив на голу ногу Володимира своїм тяжезнім, обкованим залізом, черевиком. Від страшного болю Володимир аж заревів. Слідом за цим він швидко випростався, підбіг до свого, так би мовити, винуватця і з силою вдарив його в живіт своею другою ногою, намагаючись ще карати оригінально винного нещасливця. Сердешний поляк, якому від цього удару Володимира тимчасово забило дух, скочився руками за живіт і, жовтий як віск, скилився до нар.

Бачучи таке неприємне видовище і будучи до краю обуреним цим диким вчинком Володимира, Дмитро швидко підбіг до нього і, скочивши його за руку, щосили крикнув:

— Володька, мерзотник, що ти робиш, опам'ятайся!
Заскочений Володимир, мов покірне ягня, мовчки
пішов до столу.

Потерпілий від Володимира поляк також пішов
до своїх нар. Було виразно видно, що значна біль-
шість присутніх відразу стала по боці Дмитра. Дмитро
підійшов до Володимира.

— Володька, чи ти не здурув сьогодні, щотвориш
такі дивні діла — стиха сказав Дмитро Володимирові
і сів біля нього на лавці.

— А що ж він мов корова повертається, треба ж
комусь його вчити... культури, щоб міг як треба з
людьми обходитися — не задумуючись, випалив Воло-
димир і почав крутити цигарку.

Дмитро голосно зареготовався.

— Оце так культура, нічого сказати... Бодай такої
культури не знати нікому до віку — сміючись прогово-
ворив Дмитро і знову озвавсь до Володимира.

— Знаєш що, Володька, — не говори більше ніко-
му про свою культуру; твою культуру всім видно й
без слів; ти тільки повернешся і то вже видно людям
з якої скарбниці є твоя культура — зі злістю закінчив
Дмитро і змовк.

— Іть ти какой! Ти думаєш, что только ти разбе-
расяшься в культуре — раптом озвавсь до Дмитра, на
російській мові, ленінградський картяр і далі продов-
жував: я тоже перед войной в Ленінграде десятілітку
окончіл і не хуже тебе понімаю культуру... Такіє как
ти і родіну продалі немцам, а ми через вас годами гні-
йом в етіх лагерях — надриваючись цокотів молодий
ленінградець, зухвало дивлячись Дмитрові в очі.

Дмитро ледве стримував себе від зростаючого хви-
лювання, що ось, ось хотіло вирватися вже назовні,
але коли він почув з уст цього мотюги-картяра свя-
щенне для нього слово — Батьківщина, то він, нареш-
ті, не витримав і, скопившись з ослону, голосно вигук-
нув до ленінградського зверхкультурмайстра...

— Що, родіну? Про яку «родіну» говориш ти мені, зухвалий хлопче, чи бува не про сталінську? Чи не про ту «родіну», що в підступний і гвалтовний спосіб хижо загарбала мій Рідний Край, — Україну, а незабаром і поневолила нещасний тепер український народ; що в цій, знаній цілому світові, житниці Європи вчинила нечуваний ще в історії масовий голод українського населення, від якого згинули мільйони працьовитих і зразково-дбайливих моїх земляків; що зі злістю зруйнувала і рознесла по світові тендітне гніздо мого обездоленого нею роду і руками сталінських яничарів - енкаведистів закатувала в своїх льохах смерті рідних і дорогих мені осіб, а мене самого в своєму пекельному лоні давно вже зробила напівінвалідом; чи, може, про ту «родіну» в якій кожна людина, що, як і всі інші люди світу, давно вже бажає спокою, але не знає його ні вдень ні вночі, і часто напівголодна і заляканана змушена ще прославляти цю «родіну» як щось неземне і божественне, не дивлячись на те, що ця «родіна» ще з першого дня свого народження виступила проти всього святого на землі і з нечуваною до того людству зухвалістю «оголосила війну» самому Отцю Небесному?

— Чи, може, нарешті, про ту «родіну», в якій немає жодних гарантій на життя не тільки пересічній, але навіть і найзаслуженішій для цієї «родіни» людині, бо й ми вже знаємо як в совето-сталінських людо-катівнях без особливої вини перед цією «родіною» злітали голови навіть і людей цього гатунку — майже задихаючись від хвилювання, вигукнув Дмитро до зухвалого оборонця Володимира і змовк.

— А єслі, даже, і про ету родіну, — то разве не верно, что такіє как ти продалі єйо немцам — цинічно кинув Дмитрові мотюга-картヤр.

Від холодного цинізму й цієї відповіді зухвалого картяра у Дмитра на обличчі видимо затіпався нерв.

Але й тут опанувавши таки собою і підійшовши ближче до столу, він знову почав:

— Цієї «родіни» у мене ніколи не було і тепер її немає. Вона вмерла для мене ще тоді, коли її власники забороняли мені, ще дитині, вважати її дійсно свою «родіною» і коли продавати її було ще нікому, а тому вже незабаром, на землі своєї рідної батьківщини — України, я вибрав собі за «родіну» Христову Правду, якої буду шукати тепер по цілому світові і якщо знайду її колись, — то любитиму її тоді ще глибшею і ніжнішою любов'ю, як люблю її тепер. Що ж до твоєї «родіни», то вона потрапила на «торг» з причини розчарування нею навіть і колишніми її улюбленицями — «дітьми», що в такий спосіб також забажали провчити її за її надмірну «материнську ласку» до них...

Оце така правда про «продаж» мною німцям твоєї «родіни», яку так гаряче захищаеш ти, морально зіпсований нею юначе, а разом з нею і нелюдяні вчинки того, хто також, як і ти, мав «щастя» випити чималий келих моральної отрути цієї твоєї «родіни» — вже значно спокійніше сказав Дмитро і далі продовжував: Ех, та що тобі говорити, зухвалий хлопче, ти все рівно тепер мене не зрозумієш; я знаю, що таким людям як ти значно миліша наука твоя та оцих Володьок (Дмитро кивнув головою в бік Володимира і окривдженого Володимира поляка), але пам'ятай, що раніше чи пізніше само життя навчить і тебе прислухатися й до науки інших вчителів, — які є тепер тобі не до вподоби.

В цей час до бараку зайшли два таборових урядовці і розмова урвалася. Один з урядовців зачитав список тaborян, призначених для відправки до праці. До цього списку ввійшли також і Дмитро з Володимиром, а також і росіянин ленінградець-картляр. Почалося готовування до від'їзду. Діставши убогий продуктовий пайок на далеку дорогу наші тaborяни, попрощавшись з деякими товаришами по бараку, стали виходити на

двір. Там вже стояла чимала група осіб з сусіднього бараку і вони зразу ж приєдналися до неї.

Ленінградець-картляр, не маючи при собі жодного багажу, стояв дещо остононъ Дмитра й Володимира і поглядав в бік звідки зближалася група людей, йдучи з котлами за обідньою їжею. Де-не-де, поглядаючи час від часу на наших від'їзжаючих таборян, виднілися поодинокі тaborovі урядовці чекаючи разом з нашими таборянами додаткових доповнень для від'їзду. Численні «кухарі» з котлами пройшли вже повз Дмитра й Володимира і порівнялись з молодим ленінградцем. Спритний картляр в'яло чухав собі голову і удавав, що крім цього заняття його ніщо не цікавить. Раптом, несподівано для всіх, а в першу чергу для тaborovих конвоїрів, що все ж таки й далі час від часу поглядали на наших від'їзжаючих таборян, хвацький ленінградець блискавично скинув кашкета і, миттю влившиесь в колону «кухарів» вже з відкритою головою, за хвилину зник за сусіднім бараком.

— Оце так — так! — озвався Дмитро до Володимира, що також, як і Дмитро, бачив всю цю несподівану історію...

А він же ще сьогодні говорив всім нам, — продовжував Дмитро, — що через таких як я людей він роками гніє по цих бараках, а виходить тепер, що не я, а він лишає всіх нас може й справді на тяжкі муки, а сам хитре для себе чогось кращого. Але, все ж, знаєш, Володька, що за таку майстерність я готовий був би поставити йому ще добрий могорич. якщо б в наших умовинах це було тепер можливим, — сміючись сказав Дмитро до Володимира і змовк. Володимир зареготався.

— О, та це вже йому не вперше, — він і сьогодні казав мені, що з цієї причини він обійшов вже може й з десяток бараків і покищо ніяк не збирається лишати цього табору — байдуже озвавсь Володимир і також змовк. В цей час тaborovі конвоїри дали наказ до вихо-

ду і спрямували наших від'їждаючих до вихідної брами. Познанський табір зоставався тепер для наших двох мандрівників лише неприємною згадкою, що лишилася в іхній пам'яті ще й по нині.

XI.

Нарешті цілий залізничний ешелон поляків, а між ними й біля трьох десятків українців та росіян, вирушив в далеку дорогу, а через дві доби зупинився на землях колишнього французького Ельзасу. Недалеко від залізничного вокзалу, де зупинився цей ешелон, виднівся великий кількаповерховий будинок з кількома меншими будинками розташованими в досить просторому подвір'ї. Там і розмістились тоді всі наші інтерновані слов'яни.

В відзнаку від познанського табору тут не було вже ані високої колючої загороди, ані численних вартових та їх спідручних, що чинили кривду тaborянам. Єдино при вході і виході цього табору стояли по два вартових, та й ті без особливих труднощів відпускали своїх нових тaborян до тамтешнього містечка, якщо хто мав у тому потребу. З цієї нагоди вже другого дня Дмитро з Володимиром обмінили в одній з пекарень цього містечка свій маленький запас пшеничного борошна, що вони не змогли використати для себе у познанському таборі, і дістали за нього кожний по два великих хліби. Але довго не довелося їм чекати у цьому таборі. Вже третього дня по полуздні наших тaborян, невеликими групами, понад двадцять осіб в кожній, розпочали розсилати до праці.

В одну з таких груп, що скерована була до одного з повітових міст Ельзасу, потрапили й Дмитро з Володимиром для праці у сільському господарстві. Ще якась година і вся ця група наших оригінальних невільників стойть вже на критому пероні вокзалу чепурненського

Ельзаського міста Saverne (тоді Zabern) чекаючи тут біля своїх брудних клунків своєї дальшої долі. Поряд Дмитра стоїть заплакана молода полька і втирає слози. Її сердешна мати, біля якої туляться ще двоє дітей-підлітків, заспокоює її як може, але все це їй мало допомагає. З невідомої Дмитрові причини ця дівчина почала плакати ще з самого познанського вокзалу і, як бачимо, не може заспокоїтися ще й тут. Нарешті й вона знаходить собі тимчасовий спокій. Зі станції Саверн починає рушати пасажирський потяг і тихо іде в напрямок сходу. З його вікон повисувались жінки й молоді дівчата і вітають руками наших інтернованих. Кілька жінок і дівчат шлюстю їм навіть повітряні поцілунки. Наші невільники відповідають їм тим же. Але ось, нарешті, всі вони знаходяться вже в напівтемній залі якоїсі їdalyni і вишикувані в два супротивні ряди чекають свого призначення до праці. До залі входять кілька гарно зодягнених чоловіків. Деякі з них відділяються з гурту і, проходячи рядами наших невільників, зневажливо оглядають їх ніби в великий ярмарок не дуже потрібну худобу чи то робочих норовистих коней. В залі голосно розноситься вибух жіночого плачу. Якась невисока полька, заливаючись слізьми, тулить до себе дитину і щось причітує їй. Деякі з інших присутніх також знаходяться не в меншому розpacі, але заспокоювати їх тут вже нікому, бо навіть і найбільш співчутливі серця серед наших інтернованих не знаходять вже для цього слів. До Дмитра підходить молода і досить симпатична господиня їdalyni і пропонує йому роботу на кухні і по догляду кролів, обіцяючи йому при цьому полагодити цю справу з відповідними німецькими чинниками. Дмитро рішуче відмовляється від цієї пропозиції в надії на те, що йому, як колишньому інженерові-геодезистові, дадуть працю, ішо була б хоч приблизно пов'язана з його фахом. Молода господиня їdalyni легенько посміхається.

— А я б радила вам, пане, використати тепер цю

нагоду, — по короткій павзі говорить вона Дмитрові, — бо пізніше ви будете шкодувати, що втратили для себе таку можливість; а зрештою це ваша справа — вже байдуже промовила симпатична господиня їдалльні і відійшла до іншого ряду чекаючих на працю людей.

В цей мент до присутнього тут, на вигляд визначеного, німця, очевидно керуючого розподілом наших невільників, надійшов високий худорлявий гарно зодягнений чоловік з сіруватими очима, віком приблизно біля тридцяти п'яти років, і, щось сказавши йому, показав рукою на Дмитра. Німець-керівник, очевидно в знак згоди, злегка кивнув головою і відійшов від нього. Високий чоловік зблизився до Дмитра.

— Ви будете працювати в моєму господарстві, полагоджуйте свої справи і готовтесь до від'їзду зі мною — сухо промовив підійшовший до Дмитра і зміряв його своїми очима. Дмитро завагався.

— А що ж за праця буде у вас для мене — нерішуче запитав він у свого майбутнього господаря.

Підійшовший злегка усміхнувся.

— Приїдете — самі побачите, а зрештою така ж як і для інших ваших колег — з показаною вишкістю сказав він Дмитрові і запалив цигарку. Дмитро замовк. Він зрозумів, нарешті, свою цілковиту безправність у цьому новому лоні невільництва і серце його болюче защеміло. Біля нього й далі плакали ще молода полька і її мати. Він поглянув на них, на їхніх двох блідих і висожлих від хвороби чи то недолі дітей і відразу ж згадав про свій клунок у якому знаходилися ще майже цілих два великих хліби і півлітра олії. Не довго думаючи, він швидко розв'язав свій мішок, вийняв звідти цей ввесь запас своїх харчів і положив його біля плачучих жінок.

— Візьміть все це для себе — сказав Дмитро до старшої з них. — Вам все це буде більше потрібне як мені. Я один і вірю, що й тут якось дам собі раду — з ширим співчуттям сказав Дмитро і змовк.

Плачуча ще й далі полька-мати з великими очима дивилася на Дмитра і повністю не розуміла ще, що діється між ними. Але побачивши, що Дмитро вже відходить від неї і зрозумівши, нарешті, цей Дмитрів намір вона в слід голосно крикнула до нього:

— Що це, що це ви, пане; в цей скрутний для нас всіх час цього ніхто не робить, — я не хочу кривдити вас у такий спосіб — схвильовано говорила вона Дмитрів, поглядаючи на хліб і олію.

Проте вже в найближчі хвилини Дмитрів вдалося вмовити цю жінку забрати від нього харчі і він, попрощавшись зі всією цією польською родиною та з Володимиром, разом зі своїм новим господарем залишив нарешті, це, сумної згадки, приміщення ельзаської їdalyni і поїхав до нової праці.

XII.

Минуло ще кілька днів. З ранку до вечора працював Дмитро у свого нового господаря на найтяжчих роботах не зважаючи на слабий стан свого здоров'я. Особливо ж дошкаляла йому праця по вантаженню гною на величезні вози які, чотирма кіньми, по черзі вивозив інший робітник чи то навіть і сам господар. Вже в найближчий час від цієї непосильної для Дмитрів праці у нього паралізувало на лівій його руці пальці, які без допомоги правої руки не розгиналися. Сам господар був дуже нервовою людиною, а тому Дмитрів найкраще було уникати з ним жодної розмови. Його мати, маюча великий вплив на свого сина - господаря, вже досить поважних літ руда німкеня, що в першу світову війну втратила свого чоловіка на козачому відтинку східного фронту, дізнавшись від Дмитрів, що він також в якійсь мірі є зв'язаний з цим родом, відразу ж просто зненавиділа його. Здавалося, що їй було приемно дивитися, коли часом двоє маленьких дітей

господаря щипали до крові Дмитрови руки вже по тих синяках, що виступали у нього на руках від попередніх таких дитячих забав... В усякому разі, коли Дмитро просив її чи то її сина — свого господаря позбавитись якось цієї своєї майже щоденної «екзекуції» з боку цих недобре вихованих і злих дитинчат, то вона завжди знаходила спосіб принести для Дмитра ще більш неприємностей як ця «екзекуція», а тому Дмитро змушений був і тут мовчати.

Ернест Сідлер — так будемо звати тодішнього Дмитрового господаря, щоб часом, боронь Боже, з вини автора не принести йому якої кривди, з'являвся тоді так званим *ortsbauerführer* — тобто місцевим провідником сільських господарів, а його молодший брат служив тоді у німецькому війську в одній з С.С. дивізій. В домі Ернста Сідлера, часом по кілька днів, іноді перебували й якісь військові від яких Дмитрові також попадало на горіхи... Одного разу один з таких гостей, що по своїй культурі здібний був в час обіду в присутності інших осіб класти ноги на стіл, а по його закінченні свистіти над святыми образами, замалим не побив Дмитра за те, що Дмитро в час їжі нібито занадто голосно съорбав супом, не дивлячися на те, що це була суцільна неправда, бо ще з дитинства Дмитро вже знав від своеї висококультурої матері, що походила зі старого шляхетного роду, як треба тримати себе за їжею та орудувати ложкою, виделкою чи то ножем. Отож Дмитро, перетворений вже тоді цими дикими маніяками в «унтерменша», щоб не наражати себе знову на нову небезпеку концентраційного табору, і тут... напівзанімів.

А час і далі минав... Від цих майже невиносимих для Дмитра умов здоров'я його щораз гіршало і треба було щось терміново робити, щоб своєчасно вирятувати таки себе від поважної загрози для Дмитрового життя з цього зразкового куточка розенбергсько-гітлерівського горе-творива. І аж тут, нарешті, Дмитро зга-

дав про симпатичну господиню знайомої вже нам їdalyni міста Саверн і серце його сповнилося радісною надією. З великими труднощами в наступну неділю вдалося йому випросити у свого господаря вільний від роботи день, щоб поїхати ніби то до Володимира по його особистих важливих справах. В призначений для свого відїзду час, одягнувшись в свій гарний темно-синій шевйотовий костюм і майже нові кольорові черевики, Дмитро від'їхав потягом і незабаром був на вокзалі знайомого вже нам ельзаського міста.

Але ось, нарешті, і потрібна йому їdalyni... З завмиранням серця відхилив він хвіртку і, тихо ступаючи по подвір'ю, зблизився до кухні. За винятком якоїсь робітниці, там не було ще нікого. Дмитро знову вийшов на двір і, сівши на лавці, схилив голову.

— Що робити, де шукати рятунку? — промайнуло у нього в голові

Але рятунок вже сам зближався до нього... В кількох кrokах від Дмитра, на самій горі високих сходів чепурненького ганку їdalyni, стояла господиня — пані Фішер. Побачивши і відразу ж впізнавши нашого «героя», вона почала спускатися зі сходів і з ласковою усмішкою підійшла до Дмитра.

— А, от і добре, а я вас потребую тепер ще більш як колись — сміючись сказала вона і подала Дмитрові свою руку. Дмитро членно привітавсь до неї і розказав їй, що сталося з ним. Ласкова господиня їdalyni уважно вислухала Дмитра і відразу ж віднеслась до нього дуже співчутливо.

Як тут же виявилось, кілька місяців тому її чоловіка, француза з походження, несподівано заарештувало німецьке гестапо, а всього лише кілька днів тому взяли від неї до війська молодого робітника, що помогав їй у всьому в її їdalyni. Отже з цієї причини вона й була рада прийняти до себе для праці Дмитра, який, очевидно, відповідав її бажанням і вимогам. Тут же вона взяла Дмитра під руку і повела по сходах до свого

брата, що на прекрасному акордеоні грав в залі її ресторану. Час був такий, що людей в ресторані ще майже не було, а тому і вона і її брат уділили Дмитрові чимало своєї уваги, а незабаром і пригостили смачним обідом. Здавалося вже, що все було полагоджене на користь Дмитра і що зосталися ще тільки незначні формальності, які другого дня мала була полагодити пані Фішер в місцевій німецькій біржі праці. Попрощавшись з цими своїми добroчинцями, щасливий вже Дмитро від'їхав додому...

Але яке ж було його здивування, коли по якомусь часі він зауважив зі свого потяга зовсім інші назви залізничних станцій, які він добре пам'ятав ідучи від свого господаря до добroчинниці з савернської ідаліні. Дізнавшись відразу від інших пасажирів про те, що він іде зовсім в протилежному напрямку, куди було йому потрібно їхати, вже на першій наступній залізничній станції Дмитро швидко зіскочив з потяга і пішов до вокзалу. На його щастя, чекати йому там довелося не довго і він, взявши в касі цього вокзалу потрібний йому зворотний квиток, першим потягом знову від'їхав до міста Саверн. Там йому і довелося заночувати в ресторані своєї добroчинниці, яка ласково виділила для нього на ніч окрему добре мебльовану кімнату, в якій майже до цього часу замешкував її колишній працівник, що покликаний був тепер до німецького війська.

Другого дня ранком, разом зі своєю неочікуваною ним опікункою, Дмитро пішов до німецької біржі праці. Але не так сталося як думалося...

Згідно тодішніх німецьких законів з сільського господарства невільно було тоді переводити жодного робітника чи то робітниці на будь-яку іншу працю. Лише в виключніх випадках, коли працюючий з причини свого слабого здоров'я не здібний вже був виконувати своєї праці, лікар так званого німецького «арбайтсamtu» все ж мав право дати можливість хворому

оформити такий перевод. Отже Дмитро, почуваючи вже тепер себе і хворим і слабим, вирішив і собі спробувати ще й цього щастя...

Придбавши відповідний папір від біржі праці і тепло попрощавшись зі своєю доброчинницею, що й тут всіляко намагалася взяти для праці до своєї ідаліні Дмитра, Дмитро пішов до лікаря. Хоч вже й до цього Дмитрові доводилося чути про недобре діла лікаря - партійця з «арбайтсамту», але маючи вже досить давно виразку на своєму шлункові (від якої в свій час він був цілком забракований до війська), а до того ще й паралізовані пальці на лівій руці та знесилену нервову систему, він все ж мав надію на свій успіх.

Та так не сталося. Без міри брутальний лікар-партієць, ніби зацькований лютий звір, що немає вже виходу до втечі (в той час німецькі війська масово відступали вже в Нормандії), не даючи Дмитрові можливості сказати навіть кілька слів про свою хворобу, накинувся на Дмитра і так придушив його своєю рукою в живіт, що Дмитро голосно крикнув від різкого болю в глибині свого живота. Закінчивши на цьому свою «медичну комісію» і показуючи Дмитрові на двір лікар-звір з люттю крикнув: кінець, геть на двір.. Дмитро мовчки вийшов. У нього не було тепер жодного сумніву в тому, що всі його рожеві надії на легшу для нього працю вже згасли.

Відповідь урядовця німецької біржі праці незабаром підтвердила йому вірність цієї його думки. Дмитрове прохання було відхилене

Знаючи нервовість і гарячковість свого господаря, не зважаючи на вісімнадцятикілометровий відтинок дороги, де звідси замешкував Дмитрів господар, Дмитро вирішив негайно повернутись додому пішки, щоб по можливості до обіду потрапити в його дім, бо потяг, який був потрібний Дмитрові для від'їзду, від'їздив звідси вже по обідньому часі і це спричинило б ще більше його запізнення повороту до своєї праці в Ерн-

ста Сідлера. З сумом і біллю в серці виrushив Дмитро пішки в далеку дорогу і вже біля першої години дня був у дворі свого господаря. Але тут чекала його ще більша неприємність як у лікаря німецького арбайтсamtу.

Не діждавшись Дмитра у неділю увечорі, Ернст Сідлер повідомив місцеву німецьку поліцію про Дмитрову відсутність. Крім цього, з його ж слів, він сказав там, що за Дмитра він не бере на себе жодної відповідальності, бо що можливо навіть Дмитро вже втік до французьких партизанів тому, що він — господар, вже не раз помічав у Дмитра виразне незадоволення своїм становищем. Істи Дмитрові Ернст Сідлер не дав того дня аж до вечора не дивлячись на те, що Дмитро мовчики в поті свого чола належно працював біля молотарки, майже без перестанку кидаючи до барабана тяжкі снопи з дорідною пшеницею. Але з боку місцевої німецької поліції за свою відсутність Дмитро все ж не дістав тоді жодної кари.

XIII.

Час минав далі. Жнива були вже закінчені і робота для Дмитра стала помітно легшою. Крім того зі шпиталю, по кількамісячному перебуванні у ньому, повернувшись до господаря для праці кривий молодий поляк Йосип і Дмитрові стало не тільки легше працювати, але й відрадніше жити. На всіх фронтах почався масовий відступ німецьких військ. Французькі війська зближалися вже до Парижу. На дорогах Ельзасу з'явилися перші невеликі валки відступаючих німців. Не дивлячись на велику втому від цілоденної праці Дмитро часом вночі не спав по кілька годин в надії побачити таки, нарешті, власними очима своїх відступаючих поневолювачів. З завмиранням серця і неви-

мовною, ще глибоко затаеною в своїй душі, радістю чекав він цього довгожданого видовища і мов вітер схоплювався вночі зі свого ліжка до вікна, щоб звідти своїм зором, чуттям і розумом проводити геть від себе ту, отуманену нерозумним і шкідливим для людства розенбергсько - гітлерівським «вченням» і змушену за нього до смертного бою, велику силу, що аж тепер, нарешті, почала вже заламуватися. Але зовсім відмінний від Дмитрового настрій мали Дмитрів господар, а особливо його мати. В цій відступаючій на схід силі вони вбачали, що гублять свою опору, свій добробут і, мабуть, що найголовніше для них, свої рожеві надії на обіцяюче їм новим «німецьким вченням» зверхпрекрасне своє майбутнє... Ім і тоді не хотілось ще вірити в те, що волею Божого Проведіння всяке зло є наперед приреченим на землі і що на цей раз, очевидно, першою міщенню вибране вже зло Гітлера-Розенберга. Ніби той потопаючий, що хапається за соломинку, так шукали вони собі рятунку в найменшим місцевім успіхові німецьких військ, і глибоко зітхали, коли радіозвону приносило їм вістку про новий відступ їхніх нещасливих земляків.

Проте в своєму відношенні до Дмитра і Йосипа воно не тільки не проявили ще тоді жодних змін, але навпаки, стали ще більш вимогливими, щоб, мовляв, не повадно було цим двом «унтерменшам» передчасно радіти можливому лихові своїх, так би мовити, господарів.

XIV.

Минуло ще кілька днів. На деяких відтинках Західньо - Європейського фронту відступ німецьких військ тимчасово зупинився і дорогами Ельзасу не стало вже видко відступаючих німецьких частин.

Настрій Дмитрових господарів помітно покращав.

Поряд з поодинокими військовими в дім господаря часом стали заїздити і цівільні особи з Страсбургу і завжди приносили туди з собою якісь новини. По тимчасовому смутку в хаті знову запанував спокій, а інколи навітьчувся вже і веселий сміх та жарти.

Погода відразу змінилася на теплу і соняшну, і нашим двом невільникам часом здавалося вже, що навіть і вона вітала їхніх господарів з цією зміною... Але вже найближчі дні показали, що це було зовсім не так. Одного похмурого літнього ранку за наказом свого господаря Дмитро з Йосипом збиралися йти в поле обривати хміль. Знаючи вже з досвіду, що для цієї роботи буде потрібна там певна кількість мішків, Дмитро повідомив про це свого господаря і там же відразу попросив у нього потрібну кількість цієї тари для пакування хмелю.

— Не мудрій багато, бери корзини і мовчки йди, куди тебе посилають — зі злом крикнув до Дмитра його господар і зайшов до конюшні.

Взявши корзини, Дмитро з Йосипом мовчки пішли до своєї праці.

Хміль того року був дуже дорідний і вони й не зчулися, як майже вся їхня тара була наповнена хмелем. В цей час надійшов до них і господар. Побачивши, що майже всі корзини стоять повні і що ось, ось вже Дмитрові й Йосипові не буде вже в що складати хміль, Ернст Сідлер суверо озвався до Дмитра і запитав його з приводу мішків для хмелю. Дмитро здивув плечи-ма.

— Та чи не я ж говорив вам, пане господарю, (так завжди величав Дмитро свого господаря), що вони будуть тут нам потрібні, а ви ще вилаяли мене за це, — спокійно сказав Дмитро Ернсту Сідлерові і знову почав рвати хміль.

Збоку Дмитра кривий поляк Йосип мовчки висипав з корзини хміль до єдиного ще там мішка, що він іно-

ді брав з собою на поле рятуватися від дощу. Ця Дмитрова відповідь ще більше розлютила його господаря.

— Що? Ти ще маєш мене вчити, негіднику, — з люттю вигукнув до Дмитра його шалений зверхник і почав зближатися до нього. Дмитро мовчки продовжував рвати хміль. Але аж тут, нарешті, нова хвиля звірячої люті Дмитрового господаря дійшла свого апогею: ... більшовик, козак, англійців чекаєш — щосили закричав Ернст Сідлер до Дмитра і з міцно стиснутими кулаками підбіг вже до нього, щоб, нарешті, справді по-гітлерівськи розправитися з цим, по «остівськи» базікаючим з ним, унтерменшем... Але в цей мент з-за хмелю, несподівано для всіх, вискочила чимала валка замаскованих в зелене гілля відступаючих німецьких автомашин і Ернст Сідлер, не очікуючи вже очевидно побачити їх в такому стані, в безсиллі опустив свої руки. Злодійський замір Дмитрового ката зоставсь не здійсненим. Слідом за цим господар зайшов за другий ряд хмелю і незабаром зник в його гущині.

XV.

Нові дні бігли за днями. Чи то з причини видимого вже всім неуспіху німецьких військ на західному фронті, чи, може, й з яких інших причин, незнаних навіть і тепер ще Дмитрові, відношення Ернста Сідлера до Дмитра значно покращало. І то покращало не тільки на словах, але також і на ділі. Ернст Сідлер не тільки незаслужено зневажав тепер Дмитра чи то до-коряв йому за будь яку його працю у своєму господарстві, але навіть уникав вже в той час змушувати його до непосильної для нього праці і сам особисто носив на горище тяжкі мішки з зерном, знаходячи в той час для Дмитра якусь іншу і легшу роботу. Своїм об'єктом катування він вибрав тепер свою прекрасну молоду, арденської породи, кобилу «Марго» і на ній зга-

няв вже свою лютъ, коли така, з причини його особистої природньої вдачі та великої нервової подразливості, часом проявлялася у нього в виразно ненормальних формах.

З жахом дивився одного разу Дмитро як розлючений на дорозі його господар, з сціпленими від люті зубами неглибоко вstromляв в круп нещасної кобили гострі зубки залізних вил і, злегка повертаючи в руках їхній дерев'яний держак, з п'янкою насолодою дивився в цей час як з-під зубків вил починала виходити кінська кров. Але навіть і цього було тоді замало Дмитровому господареві і він кілька разів з такою силою вдарив ще «Марго» вилами по голові, що бідна кобила аж до самого вечора не брала нічого в рот і навіть другого дня стояла ще в конюшні засмученою. Правда, подібні ненормальності Ернста Сідлера були й тоді далеко не щодennими, але все ж вони мали місце в його господарстві і проявлялись час від часу там в самих різноманітних формах. Та Дмитра це вже не торкалося. Разом з поляком Йосипом він і далі працював у свого господаря і між ними і їхнім зверхником виразно запанували тепер згода і мир.

Але все це для Дмитра було вже запізним. Здоровля його було настільки вже підорваним, що вже незабаром сам особисто господар, Ернст Сідлер, відвіз його до одного з кращих в тих околицях шпиталів, в якому вони, не зважаючи на все між ними минуле, розпрощалися досить по дружньому.

XVI.

Минув ще якийсь час. Місцевість, куди Дмитра було відвезено до шпиталю, знаходилась вже в руках французького визвольного війська. По вулицях міста Саверн рясно майоряте національні французькі прапори; з сяючим обличчям прямують кудись пішохони.

дами цівільні французи; лунко гудуть мотори поспішаючих далі на фронт військових машин. Дмитро лежить у шпиталі на ліжку і думає тяжку думу. Ось вже близько двох місяців як знаходиться він тут, але здоровля його й далі не показує ще майже жодних змін. Правда, парадізовані на лівій руці пальці стали вже краще розгинатися і болі шлунка також вже помітно зменшилися, але всі інші недуги ніяк не хотіли ще залишати його. Але ось і тут, нарешті, блиснула перед Дмитром надія на краще.

Добрий і чулий лікар цього шпиталю — пан Вольф, що знов вже Дмитра коротко перед звільненням міста Саверн від німецьких окупаційних військ, вирішив відіслати Дмитра для потрібного лікування в один з кращих департаментальних французьких шпиталів у місто Мец. На дворі зближалася вже весна. Рожевою надією і видимою радістю сповнилося Дмитрове серце, коли він в супроводі даох тарненських французьких сестер-жалібниць, зодягнених у військову уніформу, сідав до авта, щоб іхати в ньому до призначеного йому шпиталю. Та ось, нарешті, обидві сестри залазять до кабіни авта і їхня машина несеться вже асфальтовими дорогами Ельзасу в напрямок міста Фальсбургу. Десятки і сотки військових і цівільних автомашин прямають по цій дорозі за своїм призначенням. Але ось несподівано, на крутім повороті дороги, якась невидима сила підносить Дмитра до гори і б'є його головою об стелю машини. Не розуміючи ще, що сталося, в напівзапомороченому стані, він дивиться в маленьке віконце авта і бачить там одну з наших сестер з скривавленим обличчям. Біля неї стоїть видимо розгублена її подруга і кілька американських вояків. Ще хвилина і обох сестер везе вже військова машина в потрібне для них місце. Дмитро лишається в машині самий. Але ось незабаром нова військова машина забирає з собою й Дмитра і відвозить його для тимчасового перебування до одного з найближчих у тій околи-

ці шпиталів у м. Фальсбург, де Дмитро чекає на потерпілих сестер-жалібниць аж цілих три тижні. Та ось, нарешті, з'явилися й вони і Дмитро разом з ними іде вже іншим автомобілем до столиці Льотрінгії Мецу, а надвечір того самого дня потрапляє й до потрібного йому шпиталю Ст. Бльондін. Фронт знаходився ще тоді за яких 50-60 км від Мецу, але в самому місті було вже цілком спокійно. Минуло ще два тижні. Дякуючи досить успішному лікуванню Дмитрових недуг у цьому шпиталі Дмитро відчув тут помітне покращання свого здоровля і, пам'ятаючи знану народню пораду — не залежуватися при хворобі, — часом вже встає зі свого ліжка і проходить по кімнаті. Але все ж сили його ще недостатньо міцні для такого променаду, а тому він інколи майже слідом знов повертається до свого ліжка.

За просторими вікнами його шпитальної кімнати надходяча чарівниця-весна відзеркалює вже на подвір'ї шпиталю свої незаперечні права... Сміється проміння весняного сонця, заливаються піснями невидимі пташки. Хочеться не йти, а летіти на двір, щоб там черпнути й для себе цієї щорічно посилаемої людству Божої благодаті.

Сьогодні неділя. Деякі з виздоровлюючих хворих разом з якоюсь частиною обслуги шпиталю йдуть до шпитальної каплиці на Службу Божу. Блідий і сухий ще мов щепка Дмитро з переважною кількістю хворих лишається ще на ліжку. В його розумінні ширя молитва Богові скрізь є доброю, а тому й звідси, де з Божої волі знаходиться він тепер, думки його разом з чуттями також линуть в безкраї простори Отця Небесного. За якийсь час він починає дрімати і несподівано засипає. До шпитальної кімнати повертаються кілька хворих, що були на Богослуженні. Вони заводять між собою голосну розмову і Дмитро знову пробуджується від сну.

Зближається час обіду. До кімнати входить вже до-

сить стара сестра-монашка і роздає деяким хворим, прописані доктором, ліки. Вона підходить також і до Дмитра і дає йому кілька таблеток, які Дмитро відразу ж ковтає і запиває водою, що стойть у нього на столику біля ліжка. Сестра-черниця мовчки спостерігає за Дмитром і щось думає. Але ось раптом вона схиляється до Дмитрового вуха і тихо, очевидно, щоб ніхто не чув її слів, несподівано для Дмитра шепоче йому, на німецькій мові:

— Ти, поляк, не хочеш трудитися і вилежуєшся тут у шпиталі; працювати, працювати треба, а не тільки їсти та ніжитися у цьому ліжку; тобі потрібні вже не ліки, а нова цілоденна праця — з нечуваним ще Дмитрові в його житті цинізмом прошипіла вона над його вухом і знову стала біля Дмитрового ліжка. Від цієї несподіванки Дмитро був правдиво приголомшеним. Коли б у цей час з ясного неба над його головою рознісся нечуваної ще йому сили грім, а огненна блискавиця запалила вже на йому його одяг, то мабуть і тоді він не був би так здивованим як цими словами, що вийшли з уст похилої вже від віку сестри-черниці, яка щоденно носить на своїх грудях святий образ розп'ятого Христа — Бога нашого. Навіть в тяжких підсноветських умовах занепаду людської моралі і войовничого походу советів на все святе на землі, що барвисто відзеркалювалось у їхній колишній «крилатій фразі» — «нас ні богі, ні отчізна не спасут уж в етот час», при допомозі своєї тлибоко релігійної матері він зумів все ж склонити у своєму серці шляхетні засади людянosti і християнства, а тому не міг зрозуміти тепер, щоб на терені цивілізованого і вільного Заходу могли проявлятись такі діла в діях особи, що формально репрезентувала собою лави передових борців за віру Христову. Якусь мить його розум, чуття і тіло були мов паралізованими, а очі його дивилися на цю стащу бездушну цинічку з правдивим жахом.

Нарешті, дещо опам'ятавшись, він підвівсь зі своєї

подушки і, дивлячися з якимсь дивним і глибоким докором в очі цієї «сестри-монашки», тихо озвався до неї:

— Сестро, сестро, що ви говорите?! Своїми словами ви не тільки зневажили все Христове вчення, в ім'я якого ви колись присвячували все своє життя, але одночасно ви видимо опоганили цей святий хрест, що ви незаслужено носите ще й по нині на своїх грудях (Дмитро показав їй своїми очима на її Христове розп'яття), а в серці своїм тішитесь злом диявола. Хай же це ваше святе розп'яття буде тепер вам за правдивого свідка вашої безсердечності і цинізму, бо мені вже вам нічого більше говорити — схвильовано закінчив Дмитро і гаряча слюза скотилася по його щоці.

Від цих Дмитрових слів обличчя старої сестри-черниці зашарілось по самі вуха, а під оком, очевидно, від хвилювання, затіпався нерв. Не сказавши вже більше Дмитрові ні слова, вона повернулась і нетайно ж залишила кімнату.

Хоч Дмитрові було тоді вже не до їжі, але все ж він, щоб не показувати іншим хворим своєї будь якої демонстрації супроти обслуговуючого персоналу цього шпиталю, також взявся за ложку і почав їсти суп. В цю саму мить він відчуває з-заду себе легенький доторк чиеєсь руки і обертається назад. Перед ним знову стойть знайома вже нам сестра-черниця і тримає в руці повну чашку якогось пиття.

— На, поляк, випий перед їжею цю чашку пиття, воно буде для тебе корисним — спокійно сказала вона Дмитрові і, віддавши йому чашку з якимсь питтям з різного зілля, відразу ж вийшла з кімнати. Дмитро випив пиття. Ані своїм смаком, ані запахом чи то кольором воно не видалося йому чимсь особливим, а тому він, не звертаючи своєї жодної уваги на це випітте ним пиття, і далі продовжував обідати. Але вже в найближчий час у нього в роті з'явилася якась липка густа піна і вся їжа, що він і далі продовжував їсти, не-

сподівано повністю втратила для нього свій звичайний присмак і він вже майже зовсім не відчував тоді різниці в смакові не тільки вареної городини та картоплі, що йому було тоді подано до обіду, але також і в смакові вареного м'яса. (Здається навіть тепер Дмитрові, що не майже зовсім, а таки зовсім. Автор).

Разом з цим в голові його з'явивсь якийсь дивний, небувалий ще до цього у його житті, шум, а його розум почав запоморочуватися. Переляканий від такої несподіванки Дмитро схопився зі свого ліжка і, ходячи від одного ліжка до другого, почав оповідати іншим хворим про свою пригоду з дивним питтям. Слухаючи його, деякі з них здвигали плечима, поглядали один на одного, але також не розуміли, що сталося так раптово з Дмитром. А в голові його дедалі все більше мішалося обертом.

Ось вже він покинув цю кімнату і, перейшовши через коридор до іншої, веде там з хворими нову розмову. До теми про дивне пиття, дане йому сестрою-черницею, він прилучає недоречно оповідання про своє життя під советами, про свої перепетії у Ернста Сідлера і т. д., і т. п.

Деякі з хворих співчутливо слухають його, інші переглядаються між собою, не розуміючи ще, що сталося з ним, ще інші голосно сміються, знаходячи вже його в видимо ненормальнім стані. Але ось Дмитро бачить як коридором до іншої кімнати йде знайома вже нам сестра-черница і він миттю біжить до неї.

— Сестро, що ви дали мені випити? Зі мною робиться щось дивне; ведіть мене зараз же до лікаря — говорить їй схильований Дмитро і раптом тут же збоку бачить перед собою доктора шпиталю. Він кидає сестру і підбігає до нього. Лікар (Дмитрові здається, що прізвище того лікаря було Юнг. Автор) здвигає плечима, дивиться на стару сестру-черницю, яка щось виправдується перед ним. знову розпитує Дмитра і, нарешті, дає наказ вже іншій сестрі-черниці, що сто-

їть збоку нього, перевести Дмитра до іншої кімнати.

Надвечір Дмитрові знову стало краще, а другого дня він вже цілком прийшов до свого розуму. Побувши ще там біля двох тижнів, де вже знайомої нам старої сестру-черниці не було, Дмитро, нарешті, вийшов з цього шпиталю і, як фізично ще дуже слабий, був скерований на тимчасове перебування до одного з державних притулків у м. Мецу, де тимчасово розміщалися в той час там напівхворі, старі чи то бездомні особи.

XVII.

Та ось Дмитро вже й в цьому будинку. Деякі з його давніших мешканців, що передчасно повернулись з глибокої Франції до Льотрінгії і чекали тут на визволення від німецьких окупантійних військ колишніх осідків свого постійного замешкування (Ст. Авольд та інші населені пункти Льотрінгії), покидають вже цей будинок і з сяючими від радості обличчями повертаються, нарешті, до своїх мілих рідних осель. Користуючись цією нагодою, з дозволу адміністрації цього будинку, Дмитро покидає свої нари і займає тут же збоку одно з звільнених ліжок. Нове Дмитрове життя починає входити в більш-менш нормальну колію. Здоровля його також починає помітно кращати і він вже навіть охоче працює тут разом з обслугою цього дому, добровільно виконуючи різні легкі роботи.

Але ось, нарешті, й кінець війні... По вулицях Мецу красуються тисячі переможних французьких національних прапорів; людність міста радіє, веселиться, тріумфує.

Але Дмитрові не до тріумфу... Його рідний Край — Україна знаходиться ще під скривавленим чоботом колишнього гітлерівського партнера по знаному цілому світові пакту Молотов — Рібентроп, — популярного тепер «вождя народів» І. В. Сталіна, і немає ще на-

віть і найменших ознак про можливе визволення Дмитрової батьківщини від кайданів жорстокого узуратора.

Але на щастя й на чужині з цими думками Дмитро далеко не є одним. Сотні і тисячі таких же як і він неповоротців до милої Батьківщини повністю солідаризуються з цим Дмитровим настроем і також знаходяться в своєрідному траури. Та ось несподівано для всіх наших неповоротців, на підставі таємної Ялтинської угоди між трьома найбільшими світовими потугами — З.Д.А., Англії та С.С.С.Р, розпочинається примусова депатріяція всіх, що знаходяться на чужині, колишніх підсоветських людей до сумної пам'яти країни кривди і сліз. Сотні відданих советчиків, а може, скорше, просто кар'єристів і шкурників, нишпорять по всіх закутках Льотрінгії, вишукуючи неповоротців, щоб пізніше видати їх до примусової депатріяції до С.С.С.Р. і цим, може, заслужити і для себе від відповідних советських державних органів якісь огризки з їхніх багатючих повоєнних жнів... З того часу Дмитро починає вдавати себе за поляка, яким, як відомо, не загрожувала тоді небезпека примусової депатріяції, і в своїх перших зустрічах зі всіма колишніми підсоветськими людьми розмовляє тільки польською мовою, якою вже в цей час порівнюючи добре володів.

XVIII.

В просторій залі будинку, де перебуває тепер Дмитро, сьогодні на диво тихо. Прекрасна весняна погода заманила до себе майже всіх Дмитрових співмешканців і лише де-не-де на ліжку чи то на нарах спокійно відпочиває хтось з них. Дмитро сидить біля столу і читає польський часопис «Народовець», що давно вже виходить на терені Франції. Як і кілька днів перед цим, новини невідрядні, сумні. Ех, піти мабуть і собі на двір

— раптом вирішує він, але якась невидима сила затримує його ще на якусь хвилину біля столу. З дому, очевидно вже на сходах до залі, виразно чується чоловічий регіт і голос працюючої тут на кухні словачки Катерини, що замешкує також в цьому будинку в окремій маленькій кімнаті і часом супроводить новоприбулих до залі на призначене їм місце замешкування.

Дмитро знову схиляє голову над часописом і продовжує щось читати. Голоси з дому стають все чутнішими; за хвилину, в супроводі загданої вже нами словачки Катерини, до залі заходять два молоді чоловіки зодягнені в зелену військову уніформу з червоними п'ятикутними зірками на пілотках.

— А, от бачите, ви таки щасливі, не будете самі нудитися тут, — сміючись говорить до них жартівлива словачка, показуючи їм на Дмитра. Обидва військові підходять до столу.

— Ви росіянин? — лагідно звертається до Дмитра один з них, на російській мові, і, підсунувши до себе стілець, також сідає біля столу.

— Ні, я поляк, але російську мову також розумію, бо жив у Польщі недалеко від колишнього російського кордону, — спокійно відповідає Дмитро і бере зі столу до рук польського часописа.

Другий військовий також сідає біля Дмитра. Словачка Катерина виходить з залі. Між обома військовими і Дмитром зав'язується розмова. Як відразу ж виявилося, обидва військові з походження були росіянами, що в час війни партізанили разом з французами в одному з французьких партизанських загонів десь у глибокій Франції і тепер поверталися звідти, щоб ніби їхати вже до своєї батьківщини Росії. Як показала дальніша розмова, обидва військовики виявилися досить цікавими людьми. Вони наперебій розпитували Дмитра про довоенне життя в Польщі, про тимчасове перебування там советських військ в роках 1939-41, про його особисті політичні погляди та міркування що-

до дальнішої долі його «батьківщини» Польщі і т. д. і т. п. На всі ці запитання Дмитро ясно давав їм обом вичерпну відповідь, яка видимо задовольняла їх, але одночасно дав їм зрозуміти при цьому, що до советської Польщі, якщо така повстане по війні, він ніколи не повернеться і що готовий навіть в такому разі працювати на чужині звичайним робітником, як гнути свою спину навіть в чині високого советсько-польського фахівця чи то урядовця під револьвером польського енкаведиста. Обидва військових переглянулися між собою.

— Напрасно так думаете ви — захопивши багатьма іншими Дмитровими поглядами на життя, вигукнув, на своїй рідній російській мові, інтелігентніший з них і далі продовжував:

— Ви не совсем хорошо знаєте ешшо советскую действительность. Ведь тоже, как і ви, поляк, теперешній маршал Васілевский до войны бил всего лішь у нас только полковником, а теперь его знает уже вся наша страна. С вашей развітостю і понятіем ви тоже моглі бы у нас пойти вверх по лестніце своїх служебних рангов с небивалой єщо в вашей жізні бистротой і билі бы значітельно более счастліви в нашей советской родінене, чем когда-либо в своей панской Польше — з захопленням продовжував далі говорити, на своїй рідній мові, советський росіянин-партизан і ще ближче підсунувся до Дмитра. Дмитро легенько зітхнув.

— Це «щастя» вашої родіни давно вже розділили між собою маршали Тухачевський, Егоров та Блюхер, а тому якщо й ви особисто бажаєте мати для себе ще й повоенну долю такого «щастя», то я готовий навіть ще сьогодні радо віддати для вас цю розреклямовану вами мою можливість — з неприхованою посмішкою сказав Дмитро своєму співбесідникові і пильно поглянув йому в очі.

Партизан-росіянин видимо розгубився. Він спробував був спочатку заперечувати ці Дмитрови доводи,

але аргументація його була такою убогою, що не тільки Дмитро, але й його побратим по партизанці час від часу змушений був посміхатися. В цей час Дмитра було покликано до контори і розмова урвалася. Коли Дмитро знову повернувся до залі, то обох своїх співбесідників він вже там не застав. Зі слів словачки Катерини він довідався, що обидва вони повернуться на noctlіг лише пізно увечорі, а другого дня ранком мають зовсім залишити цей будинок. Та ось і вечір. Дмитро лежить вже на своєму ліжку і час від часу повертається з боку на бік. Йому не спиться. Чи то розмова з нежданними співбесідниками, чи думка за своїх рідних та близьких в Україні, чи то, може, нові турботи на чужині про самого себе відобрали у нього сьогодні сон і, як це буває з ним в дні якихсь прикрих для нього неприємностей чи то хвилювань, він ніяк не може потрапити в колію свого звичайного нічного пристанища... Нарешті Дмитро починає дрімати і незабаром засипає. Але ось за якийсь час безсонниця знову навідує його і він раптом пробуджується від сну. Серед суцільної тиші ночі з суміжних від нього нарчується тиха розмова повернувшихся на noctlіг знайомих вже нам російських партизанів. Дедалі розмова починає рідшати і незабаром зовсім стихає. Але Дмитро не спить. Він чує як на нарах час від часу з боку на бік також повертаються його сьогоднішні співрозмовники і його мимохітъ розбирає сміх. Раптом, несподівано для себе, Дмитро виразно чує голос одного з партизанів, якого, очевидно, безсонниця турбує сьогодні не менше як і Дмитра, і уважно прислуховується до нього.

— Петъка, а, Петъка, ти не спішь? — кількаразово стиха озивається до свого побратима один з партизанів-ночліжників в очікуванні на відповідь.

На нарах чується повертання, очевидно Петъкі, а незабаром і його голос.

— Нет, а что такое? — неохоче відповідає він на оклик свого побратима і відразу ж змовкає.

— Да знаешь, а въсю же етот поляк бил сегодня во многом прав — вже голосніше говорить до Петъкі незнаючий сьогодні сну партизан і далі продовжує: Ведь даже Г. І. Петровского давно уже не сталослишно, а он ведь состоял в партіїещь на год раньше самогоСталіна.

Розмову зміняє коротка павза.

— Да ето то так, но знаешь, въсю же, Фьодор, нам с тобой с етим поляком не по пути; больно уж он критикует нашу советскую власть — разводячи видиму демагогию, поясное своему побратимові Петъка аж доки нові влучні запитання його побратима Фьодора ще більш заплутують його слабеньку логіку і він, нарешті, змовкає. Дмитро в цей час починає дрімати і незабаром засипає. Коли другого дня ранком він пробудився, то обох військових не було вже і сліду, а по них і по цей день зосталася у Дмитра лише одна дивна загадка.

XIX

А тим часом надійшовши вже до Мозельщины весна все далі й далі вступала в свої права. Ось вже по вулицях Мецу зодягнулися в свої зелені шати розкішні дерева і в сяйві соняшного проміння, ніби чарівні красуні, пишаються своїм весняним яскраво-зеленим листям, яке легенъкими доторками ніжно ворушить пустунчик-вітрець. В скверах і парку міста цвітуть вже найрізноманітніші квіти, барвистою веселкою виграваютъ на сонці водограї, щебечуть, заливаються незчислennі пташки.

Над річкою Мозель, на зеленій травиці, лежать і вигриваються десятки й сотні купальниць і купальників, щоб за якийсь час знову кинутись у воду і тішити себе там обіймами річної прохолоди. Але все це мало тішитъ нашого Дмитра. Він більше приглядається і

прислухається тепер до невидимих советських людоловів, що за всяку ціну готові вищукати тут кожного неповоротця до С.С.С.Р., який пізніше міг би розказати вільному світові правду про життя в тому навіки проклятому ними краї, від якого кожен з них, мов від чуми, готовий був втікати за тридев'ять земель...

З тими думками Дмитро йде сьогодні вулицями міста Мецу і з заздрістю поглядає на справді вільних і щасливих французів. Ніби забувши вже зовсім про всі жахи минулой війни та про повоєнні життєві труднощі, що й тепер ще відчуваються й тут майже на кожному кроці, вони йдуть вулицями міста на диво бадьюрими і часто з сяючими обличчями ведуть поміж собою веселу розмову. Дух радості, щастя і рожевих надій видимо вітає над ними, а проміння знеславлюючої неправду марсельєзи, здається, сяє тепер тут у всій своїй красі і чистоті. Відчувається, що кожний з них почуває себе тепер в якісь мірі справжнім господарем свого звільненого від неволі краю і що ні в кого з них навіть і в думці немає про те, що це їхне внутрішнє почуття — почуття права вільного французького громадянина міг би коли-небудь відібрati від них будь-який французький уряд.

Але Дмитро прямує далі і потрапляє зненацька на одну з площ цього міста, де на розі двох вулиць видніється будинок, вікна якого переплутані залізними гратаами. Біля одного з вікон цього будинку, з якого через залізні грати виглядають два чоловіки одягнені у військову уніформу, стоять кілька дітей і щось весело вигукують до в'язнів. В'язні в свою чергу щось говорять дітям і весело сміються до них. Побачивши це незвичайне видовище, Дмитро зменшує хід і починає приглядатися до ув'язнених. І ці навіть щасливіші за нас — з сумом вирішує він. Вони відбудуть термін своєї кари, забудуть про неї і з такими ж піднесеними головами, як ті, що тепер ходять вулицями Мецу, будуть також ходити десь по французькій зем-

лі і тішити себе правами і життям вільного французького громадянина. А у нас, а у нас Боже милий... Знову вишукування «чуждо-класових елементов», знову нові, штучно творені так звані «осіннє гнезда врагов народу» знову, пам'ятні й Дмитрові «Єжовські рука-віци» і, нарешті, найновіші «делікатеси» сучасного, буйно розгулюючого у війну, нового советсько-сталінського Н.К.В.Д.

Мов на фільмовій стрічці проносяться над Дмитром образи безвинно закатованих ще перед війною в більшовицьких льохах смерті його прекрасних співпрацівників і товаришів, а за ними і його старшого брата Остапа, і він ніби пробуджується від усіх цих своїх думок. Ні, не повернусь, нізащо не повернусь! — вже мабуть в сотий раз вирішує Дмитро аналізуючи всі ці обставини і надавши ходу незабаром потрапляє, нарешті, на маленьке подвір'ячко того дому у якому постійно замешкував у м. Мецу. Сівши в затінку на просторій дерев'яній лавці, що стояла там недалеко маленької каплиці, він вийняв з кешені вже старий польський часопис і знову почав його переглядати. В цей час з сусідніх дверей вийшов на подвір'я білявий середніх літ чоловік, а з ним, значно молодша за нього, гарно зодягнена і вродлива жінка і також підійшли до лавки і сіли на ній. Між Дмитром і ними зав'язалася розмова. Як з'ясувалося пізніше, це була подружня пара — білоруса з Мінська і росіянки з Ленінграда, чекаюча тут на свою родичку — вдовицю одного ленінградського інженера — що ніби вже давненько живе тут зі своєю семирічною доночкою і працює у цьому домі на кухні, а тепер має зробити їм свою протекцію щодо влаштування їх тут на працю. По тонові їхньої розмови та по зовнішній реакції їхніх чуттів на різні Дмитрови запитання, Дмитро швидко зрозумів, що це були виразні неповорті до С.С.С.Р. і був радий, що серед цих випадкових людей знайов собі несподіваних приятелів. Як тут же виявилося, ця подружня па-

ра в час війни працювала артистами сцени навіть і на терені окупованої німцями Франції і жила майже до цього часу, як то говорять, приспівуючи... Тепер же, в зв'язку з загрозою примусової депатріяції до С.С.С.Р, продовжувати далі їхню колишню працю було абсолютно неможливо і вони, будучи в ще гіршому матеріальному становищі як Дмитро, шукали для себе тут і засобів для свого життя і більш затишнішого куточка від будь-яких зустрічей з несподіваними советськими депатріяторами.

Але ось, нарешті, відчиняються двері і з за них виглянула знайома вже нам родичка подружньої пари. Вона озивається, на німецькій мові, до своїх рідних і за хвилину разом з ними знову ховається за дверима.

По Дмитровому обличчі пробігає легенька посмішка. Дивні діла твої, Господи, робляться і в цьому домі: Я — чистокровний українець, несподівано навіть і для самого себе зробився вже тут непоганим поляком...; родовита росіянка зі своеї колишньої столиці давно вже удає себе тут за німкеню, а цьому бідолашному білорусові, що ще не володіє як слід будь-якою чужоземною мовою, не лишається тепер більше нічого як стати глухо-німим корінним мешканцем самого міста Мецу — з сумом думає Дмитро, проводжуючи очима до дверей своїх нових знайомих. Але час вечері, що закликав вже до їдалні всіх мешканців цього дому, змусив і його залишити ці думки і він, вставши зі своєї лавки, також пішов підкріплювати свої сили, які ще й тоді вимагали від нього належної турботи.

XX.

Але залишімо на якийсь час діла нашого Дмитра і повернімося до його нових знайомих, що вже в найближчий час в Дмитрові особі знайшли собі вірного

приятеля. Всі вони замешкували недалеко згаданого вже нами дому у якому перебував у той час Дмитро, а тому зв'язок між усіма ними був завжди добре налагоджений, а відношення між ними щораз ставало кращим. Чоловік вродливої артистки Аделаїди — білорус Сергій Чубчик, батько якого ще в часи визвольної боротьби, як офіцер, був розстріляний більшовиками, був досить лагідної вдачі і щирого серця.

Будучи непоганим артистом і досить освіченою людиною він у війну нав'язав родинний зв'язок з молодою і вродливою артисткою Аделаїдою і намагався триматися цього зв'язку за всяку ціну. Поняття дружби він розглядав досить поважно і бачив її красу не в приваблюючих до себе її зовнішніх формах, а в невидимих глибинах людської щирості. Його дружина Аделаїда, що і своїм характером і світоглядом була повним контрастом своєму чоловікові, завжди намагалась, як то говорять, грati першу скрипку у своїй родині і це часом доводило їх до досить поважних родинних сцен. Її родичка, сестра Аделаїди, — вдова Олена, що завжди намагалася бути посередницею між ними, але здебільшого, все ж, була по боці своєї сестри, була значно серйознішою за Аделаїду і відзначалася часом помітною щирістю. Що торкається до Дмитра, то між усіма ними він був завжди щиро безстороннім, а тому швидко завоював серед них помітні симпатії і авторитет. Особливо ж прислухався до Дмитрового слова Сергій, який майже у всьому покладався на Дмитра ніби на свого старшого брата. Час минав далі. Примусова рапатріяція до С.С.С.Р. щораз посилювалась, а за кілька днів до найбільшого французького національного свята — 14 липня почала зближатись, нарешті, до свого апогею.

Всі департаментальні газети Мозельщини оголосили на своїх сторінках про негайну обов'язкову реєстрацію всіх колишніх підсоветських горожан, які самі особисто мусіли бути з'явитися до відповідних участків

французької поліції і таким чином вже в найближчі дні, нарешті, ганебно віддати себе до рук советської репатріаційної місії. Мов зацьковані з усіх сторін дики звірі кидалися вони по всіх усюдах, щоб рятувати себе від видимої вже нової сталінської «заботи о людях», але крім повного розчарування не знаходили тоді для себе абсолютно нічого. Навіть і ті з них, що для свого рятунку від примусової репатріації всього лише кілька днів як втекли з Німеччини до Франції, знову нелегально пробиралися назад через кордони, щоб вирвати себе якось від такої несподіваної для них у Франції репатріаційної розв'язки.

Тяжко було дивитися як одна з таких втікачок з Майнцу на Рейні — мати молодої українки з Краснодару, що в час війни працювала перекладачкою у німців, тримаючи на перев'язі перебиту бомбардуванням руку і знаходячися вже від своїх душевних переживань майже на грани божевілля, безперестанку лила свої слізи і мовчки прислуховувалась до кожного, хто говорив тоді про совети, про війну та про примусову репатріацію до так званого С.С.С.Р., в якому її доньку могла чekати особливо жорстока кара з боку советів за її безпосередню співпрацю з німцями в час війни. Але не дуже кращим було тоді становище, щодо свого захисту від примусової репатріації до С.С.С.Р. і в серйозно ще хворого Дмитра та наших артистів. Зоставалося всього тільки два дні до закінчення оголошеної в Мозельщині, просто таки фатальної для всіх неповоротців, реєстрації, а тому треба було діяти тоді дуже швидко й безпроволочно. Зближалася вечір. В одному з будинків м. Мецу, де замешкувала в той час родина одного старого емігранта з Галичини, кілька таких неповоротців, а між ними й Дмитро, Сергій та Аделаїда зібралися на нараду. Проаналізувавши цю складну і загрозливу для всіх їх ситуацію на Мозельщині, було висунуто два проекти можливого рятунку від примусової репатріації до С.С.С.Р.:

1) Без будь-яких з собою речей, але в найкращому своєму одягові, щоб в якісь мірі своїм зовнішнім виглядом замаскувати ознаки убогих чужинців, які відразу ж могли потрапити до репатріаційних таборів, добрatisя до Німеччини.

2) В такому ж вигляді пробиратися до Єспанії.

Значна частина неповоротців, а між ними й артисти Сергій та Аделаїда, були більше склонні до другого проекту. Проте, не дивлячися на всебічне обговорення цієї справи, а може навіть і на деякі переваги у той час цього проекту, ця нарада наших неповоротців не дала жодного остаточного рішення і її було відкладено до ранку другого дня.

Попрощаючися з господарями дому та з іншими присутніми на цій нараді Дмитро, Сергій та Аделаїда залишили цей дім і попрямували вулицями Мецу в напрямок його центру, від якого недалеко замешкувала подружня пара наших артистів. Було вже біля першої години ночі. Наші, так би мовити, друзі по нещастю зближалися до однієї з мецівських площ освітленої електросвітлом. Аделаїда, що, як взагалі артистка, завжди дотримувалась певного естетичного етікету, була і тої ночі зодягнена так, що скоріше була схожа на елегантну парижанку, як на убогу чужинку. Спереду неї, на гарненькому ланцюжку, біг невеликий песик, якого вона час від часу притягала до себе і погрожувала йому своїм тоненьким пальцем. З лівого боку Аделаїди мовчки йшов Дмитро, а з правого Сергій і, очевидно, кожний по своєму аналізував сьогоднішні вечірні розмови. Але ось всі вони знаходяться вже на згаданій нами освітленій площі, через яку поспішає кудись особове авто і несподівано для них зупиняється біля самого Дмитра. Дмитро, а з ним і Аделаїда та Сергій також припиняють свій хід. З вікна кабіни висовується голова шофера і він говорить щось Дмитрові, на французькій мові. Дмитро, дещо засоромившись, здигає плечима.

— Не розумію вас, пане, — нарешті, говорить він. — Я є поляком і не знаю ще як слід французької мови, а тому з цієї причини не можу вам стати у якісь пригоді — так-сяк поєднавши кілька французьких слів, відповідає шоферові Дмитро і збирається вже йти далі зі своїми новими колегами.

Обличчя шофера приемно здивоване:

— А, ви поляк, вот ето хорошо, — раптом говорить він Дмитрові гарною російською мовою і далі продовжує:

— Скажіте мене, пожалуйста, где здесь железнодорожний вокзал? Нам надо туда проехать.

Від цієї несподіванки Дмитро кидає зором в середину авта і бачить там двох сидячих советських офіцерів уздекорованих більшовицькими бойовими відзнаками. Дещо замішавшись, він якусь мить щось думає. Сергій відходить на кілька кроків від Дмитра і Алела-їди і стає недалеко від них на пішоході.

— Вокзал? — раптом голосно вигукує Дмитро. — Цуж то ест вокзал? — видимо здивовано запитує Дмитро шофера на такій-сякій польській мові. — Можлів'є пану потшебнє кафейкон альбо реставрацієн — продовжує далі він, запитуючи звертаючись до сидячого в кабіні авта росіяніна.

На обличчі советського шофера з'являється помітна посмішка.

— Да нет, не то — сміючись говорить він. — Мне, знаете, надо попасть на железнодорожную станцію, откуда, к прімеру, я хочу ехать поездом с Меца в Паріж — пояснює Дмитрові советський шофер, намагаючись і далі змалювати йому яскравий образ своєї потреби.

— А, так то пану потршебни двожеъ колейови — усміхаючись говорить Дмитро советському шоферові, і повернувшись дещо набік, не задумуючись показує йому, незнаний тоді ще навіть і йому, шлях до мецівського залізничного вокзалу...

Советський шофер дякує Дмитрові за його вказівку.

— Так значіт, виходіт, що отсюда уже совсім недалеко до вокзала — знову говорить він до Дмитра, дивлячися йому в вічі.

— Не, не! Єдзь пан просто, а на другем рогу уліци скренць на право, а там юж пан сам зобачи гдзє потрібне пану ехадь — показуючи рукою, говорить далі Дмитро до советського шофера і разом з Аделаїдою відходить від авта.

Советське авто також рушає вперед і незабаром зникає за рогом недалекої вулиці. Аделаїда голосно репотить.

— Вот ето так — так, Дімітрій! — сміючись говорить вона до Дмитра. — Ви сейчас, пожалуй, разигралі сценку получше нас с Сергеем. Поздравляю вас с етим успіхом! — з усмішкою продовжує вона далі і разом з Дмитром підходить до Сергія. На Сергіївім обличчі також видніється помітна посмішка.

— А знаете, Дмитро, що я вже думав лишати вам свою Аделаїду, а сам через цей мур втікати від вас, бо знайте, що це є авто советської репатріаційної місії в Мецу — вже досить серйозно говорить Сергій і кладе свою руку Дмитрові на плече. — Але поспішаймо, Дмитре, звідси, бо залізничний вокзал знаходиться зовсім в протилежнім боці, як ви скерували советського шофера, і за кілька хвилин він може знову зустрітися тут десь недалеко з нами і тоді вже можуть статися з ним комплікації іншого характеру — продовжує далі говорити до Дмитра Сергій і відразу ж рушає в дальшу дорогу.

Слідом за ним рушають і Дмитро з Аделаїдою. Але не встигли всі вони пройти ще й двох кварталів мецівських вулиць, як за яких кілька десятків кроків від них знову показалося згадане вже нами советське авто і тихо їдучи порожніми вже вулицями міста Мецу змусило наших «героїв» притулитись до одної з стін великого будинку, до якого не доходило проміння електро-лихтаря, що знаходився на розі вулиці. Та ось

і цей, так бу мовити, своєрідний переполох лишається вже позаду наших нічних мандрівників і вони, нарешті, благополучно потрапляють таки до приміщення Сергія й Аделаїди.

Дещо збоку них, через вузенький коридор, де замешкують кілька молодих дівчат, примусово вивезених німцями до Льотрінгії для праці,чується веселий гомін та викрики незнаних нашим неповоротцям представників чоловічої та жіночої статі.

Не звертаючи уваги на цей недалекий від них галас, Дмитро, Сергій та Аделаїда готуються до спання. Ще якийсь час і солодка втома розливається вже по їхньому тілу і переносить їх всіх на їхніх ліжках в невидимі обіими приемних чи то неспокійних сновидінь. Але ось, несподівано, Дмитро раптом пробуджується від нового гомону. В сусідній від нього кімнаті, де над самими дверима лягли спати Сергій з Аделаїдою, чується замалим не нічний гвалт. Дмитро прислуховується до нього і, не вірячи навіть самому собі про причину цієї нічної подружньої сварки, чує крізь удаваний чи то справжній плач Аделаїди таке:

— Я нізачто, нізачто не оставлю своєї собачьонки, якійсь час із-за неї міні прийдуться пострадати на іспанській границі — голосно цокотить Аделаїда Сергієві, обвинувачуючи його при цьому в бездушності, егоїзмі та повсякденній кривді, яку вона ніби терпить від нього на кожному кроці... Зденервований Сергій в свою чергу кричить на Аделаїду і словесно збирається навіть власноручно забити Аделаїдиного песика, якщо вона наважиться брати його з собою при переході еспанського кордону. Сварка шораз набирає гострішого характеру і змушує Дмитра до його енергійної інтервенції у цій справі.

Нарешті й ця несподівана нічна неприємність була полагоджена і Дмитро, беззастережно вирядивши спати Сергія й Аделаїду до другої кімнати на своє недавне місце, щоб часом знову над дверима коридору не

почалася повторна сварка його занадто подразливих мешканьових господарів, заснув таки на новому своїому місці таким-сяким сном.

XXI

Та ось і ранок. По легкому сніданку, який у той час був для наших нещасливців майже завжди таким, Дмитро йде вулицями Мецу на незакінчену вчора нараду кількох українських неповоротців. Сергій з Аделаїдою лишилися ще вдома, але також мають незабаром прибути на неї. Пекуче літнє сонце дає вже про себе знати і Дмитро починає вже шукати від нього рятунку в проході затінкового боку вулиці. Біля кіоску французької преси видніється свіжа газета. Як і завжди Дмитро підходить до неї, але, замість потішаючих новин, зі здивуванням бачить дивний заголовок її передової статті, що, під знаком запитання, пророкує відставку володаря Еспанії — генерала Франко. Дмитро, усміхаючись, хитає головою. Та й нещасливі ж ми, таки виходить, що навіть і тут вже зачиняються для нас двері — подумав Дмитро і надавши ходу незабаром був вже в потрібному йому місці. Було вже мабуть біля десятої години ранку. Там вже збиралися поодинокі українці і, ніби в дружній родині, ділилися своїми думками щодо уникнення небажаного їм повороту до сумної пам'яти краю, що ще так недавно чинив їм усім незаслужену кривду, а декому з них навіть і страшні муки серед власної крові і сліз.

Серед присутніх знаходилися вже там два ще досить молоді українці з Києва, що служили в той час у м. Мецу в американців і яким американці обіцяли в себе дальнішу працю та укриття від севетських репатріаторів; примусово вивезена німцями з України для праці на фабриці молода українка з Нансі, згадана вже нами вище українська родина з Краснодару та

Дмитро, що тільки-що прийшов до їхнього гурту. Дещо пізніше надійшов до них ще якийсь українець, але Сергія й Аделаїди, чомусь, не чути було ще ні слуху, ні духу...

Та розмова й далі триває своїм чередом. Але ось покалічена бомбардуванням жінка з Краснодару, біля якої сидить її засмучений і мовчазний чоловік, просить Дмитра вийти з нею на хвилинку в коридор для якоїсь особистої з ним розмови. Дмитро встає і мовчки йде з нею за двері.

Як і вчора, вона знову починає плакати і слізно просить Дмитра його поради щодо рятунку її доньки від примусової депатріації. Дмитро уважно слухає її і час від часу висловлює її свої думки. Розмова триває далі. Нешчасна жінка, все більше довірюючись Дмитрові, не тільки розкриває перед ним свої пляни щодо рятунку всієї своєї родини від советів, але, крізь сльози, так відверто змальовує йому порядність і невинність своєї доньки, що сором'язливий Дмитро, дещо зачервонівшись, схиляє свою голову.

Бідна жінко - мати! — хочеться сказати Дмитрові цій близькій тепер йому страдниці, але він все ж стримує себе від такої, на його думку, надмірної відвертості і замість неї продовжує й далі втішати та заспокоювати цю жінку як тільки може. Але ось їхня розмова, нарешті, добігає свого кінця і вони обое знову повертаються до кімнати, де триває й далі дружня бесіда інших неповоротців. Майже слідом за ними до гурту надходять, нарешті, й Сергій з Аделаїдою і, весело сміючись до присутніх, хваляться їм своїм несподіваним успіхом того дня. Виявилося, що при проекції сестри Аделаїди Олени, за допомогою деяких французьких католицьких священиків, їм вдалося знайти для себе пристанище і укриття від примусової депатріації до С.С.С.Р в одному з французьких монастирів, що знаходився десь на терені Льотрінгії. Ця вістка помітно окрилила надію на краще і жінку з

Краснодару і вона дещо заспокоїлася. Про втечу до Еспанії ніхто вже тепер навіть і не згадує, але... нічого певного до свого захисту також не подає. Та ось, нарешті, і цій розмові настає кінець. Без жодних її наслідків всі наші «радники» розходяться по домах.

Дмитро знову повертається до свого мешкання і в просторій порожній залі сідає біля столу. В недалекій від нього маленькій кімнаті, де замешкує працююча тут на кухні сестра Аделаїди Олена, чується суперечка між Сергієм і Аделаїдою. Проте Дмитрові вона є тепер зовсім байдужою. У нього тепер свої інтереси, свої клопоти, свої діла. Він виразно побачив сьогодні, що значна частина з присутніх «радників» вже має для себе якийсь захист і підтримку з боку американців чи то поважних французів на Льотрінгській землі, і що замалим не він один з цих знайомих йому неповоротців до С.С.С.Р. залишився тепер без цієї підтримки. Та хіба тільки без цієї. Хіба, будучи ще серйозно хворим і до краю обездоленим, він знає тепер від будь-кого якусь турботу про себе, що окрилила б його в цей час, може й найтяжчий для його в житті, — час цілковитої самотності; хіба чує він від когось щире слово співчуття чи то втіхи, що заспокоювали б його в ці сумні для нього дні журби і безпорадності; хіба бачить він, нарешті, навіть і в цю хвилину надію на свое краще майбутнє чи то хоч на якусь маленьку допомогу з боку незнаних йому ще людей. коли ще тільки сьогодні, здавалося б, його кращі приятелі на чужині Сергій з Аделаїдою, всього лиш подбали про себе, а він і від них зостався тепер в стороні. О, люди, люди!.. — думає в розpacі Дмитро і мимоволі склоняє над столом голову.

Але й тут його чекала нова неприємність. Не пройшло з цього часу навіть і кількох хвилин як перед ним, мов з-під землі виринув Сергій і з якимсь незвичайним, просто таки страшним, від нервового розстройства, обличчям голосно закричав до Дмитра:

— Ви баба, Дмитро, а не чоловік! Я ніколи не чекав від вас такої підлости, яку ви вчинили сьогодні супроти мене — майже задихаючись від небаченої ще ніколи у нього Дмитром такої злости вигукував і далі Сергій і просто божевільними очима дивився на Дмитра. Дмитро мовчкі підвів свою голову і байдуже поглянув на Сергія.

— Ах, залиште мене, нарешті, в спокою, — я нічого злого вам не робив, — тихо говорить він і знову береться рукою за свою голову.

Але це тривало всього лише якусь мить. Не почувавши за собою жодної провини перед Сергием і чуючи далі, що Сергій продовжує його нізащо ображати, Дмитро швидко скопився зі стільця і так страшно закричав на Сергія, що той, мов вітер, вилетів з залі і за хвилину по ньому не осталося вже й сліду...

Та Дмитра знову чекали нові клопоти. Вже в найближчий час до залі ввійшли Аделаїда зі своєю сестрою Оленою і, оглядаючись на всі боки, боязливо підійшли до його столу.

— Ах, простіте мене, Дімітрій, — винувато промовила до Дмитра сестра Аделаїди Олена. Я, знаєте, защищая, как сестра, Аделаїду, только что сказала Сергію, что ето как будто ви рассказалі мне о егоочной сцене с Аделаїдой. Я, конечно, в этом віновата перед вами. Но поймите меня, Дімітрій, что я уже просто не знаю, как іх надо міріть. Вот і сейчас, із-за етой непріятності для всех нас історії, наш Сергей совсем ушъол от нас, а уже через полчаса нам всем троїм і моему ребъонку надо отсюда уезжать. Раді Бога, Дімітрій, помогіте нам разискать Сергея і поміріте нас с нім — майже крізь слози говорила Олена, благально заглядаючи Дмитрові в очі.

Дмитро тяжко зітхнув.

— Ах, Олена, Олена, нащо ви всі так робите зі мною?! — з докором сказав ім Дмитро. За цей вчинок ви також заслуговуєте щонайменше осуду, якщо не

більш суворої кари. Але я не піду вашою стежкою і спробую задоволити це ваше до мене прохання бодай для того, щоб з'ясувати цю справу з Сергієм, який тільки що, майже на ваш взірець, приніс мені прикрість — закінчив Дмитро і зараз же разом з Аделаїдою пішов розшукувати Сергія. Та ось вже й ця справа є успішно полагодженою і Дмитро поряд Аделаїди, що на ланцюжку веде свого маленького песика, несе вулицями м. Мецу її великий тяжкий чемодан.

— Ах, знаєте, Дімітрій, мой Сергей такий подлець, такий мерзавець, он просто меня в могилу сведьот — раптом озивається Аделаїда, поглядаючи на Дмитра.
— Как я просіла его пробраться в Іспанію! Ведь там, знаєте, какое солнце, сколько апельсинов... Да там і больной человек сделается здоровым, а я, как і ви знаєте, не совсем счастліва в этом отношении (?) — цокотіла далі Дмитрові Аделаїда, захлинаючись від цих її недалеких мрійних сподівань.

Дмитро мовчки слухав її розмову і, йдучи далі з нею, час від часу перекладав з руки в руку її тяжкий багаж.

— Но я, всьо жс, отомстіла ему сегодня за это — раптом знову озивається Аделаїда до Дмитра. Он, знаєте, Дімітрій, у меня просто психіческий человек... У него только недавно было воспаление мозга і поетому мне часто приходится доводить его чуть ли не до бешенства, чтобы такі как следует разрешать наші семейные дела. Ах, Дімітрій... Как мне всьо это надоело. Я уже просто не знаю, что мне прідьотся с нім сделать, если і дальше будет продолжаться так моя жізнь с нім — закінчила, нарешті, Аделаїда і якось дивно поглянула на Дмитра. Дмитро також зі здивуванням дививсь на неї.

— Так нашо ж тоді, жорстока жінко, ви знушаетесь над ним. знаючи про цю його недавню тяжку хворобу?
— раптом голосно озвався Дмитро до Аделаїди, проявляючи на своєму обличчі ще більше здивування.

Аделаїда здигнула плечима.

— А потому что ви, Дімітрій, дурак! — раптом озвалася вона до Дмитра. — Понімаєте, Дімітрій, д-у-р-а-к — вже протяжно повторила Аделаїда це слово і зі злістю рвонула до себе ланцюжок поспішаючого бігти вперед її маленького песика.

Дмитро мов оставлів від цього «епітета» Аделаїди. За все своє свідоме життя, навіть від наймудріших і найповажніших осіб, він ще ніколи не чув на свою адресу і натяку на подібні «епітети», а тому ця подія з'явилася тоді для нього якимсь незвичайним шоком, від якого у нього просто запоморочилось в голові. А може й справді все своє життя я був звичайнісінським дурнем і Аделаїда має рацію в цих своїх словах? — блискавкою пронеслась над ним незнана ще йому до цього думка. Може й справді мені краще було б давно вже почати думати про цілюще еспанське сонце, про соковиті й солодкі апельсини та про отаку як оце біжить по пішоході маленку собачку, яку з задоволенням щодня водить Аделаїда на ланцюжку, чи навіть і про чужий гнуучкий жіночий стан та гарненькі оченята, про які, може, тільки що натякнула мені Аделаїда в своєму «епітеті» — як про... невидимі ніким, але, чомусь говорять, безумовно потрібні і корисні для людства межі людської моралі, мінливі поняття людської гідності, знеславлюючі розум і логіку засади людської справедливості та про цілу низку інших подібних поняттів і зasad, які так старанно вбивала мені в голову ще з моого раннього дитинства велика страдниця — моя мати — навіть і в найтяжчі часи наших спільніх з нею злиднів і недолі, які злом і кривдою нав'язувались нам у свій час гіркою советською дійсністю? — думав далі Дмитро і мовчки ніс в руці тяжкий Аделаїдин чемолан. Ні, не так, не так! Не в цьому суть краси життя. Аделаїда безумовно стоїть на хибному шляху не тільки до висот людського розуму, але також і до висот справжньої естетики в житті людському — нарешті твердо вирішує Дмитро. При цій

порожнечі її мислення і видимому егоїзмові навіть і найкраща, так би сказати, квітка людської істоти — душа людини — ніколи не зможе зацвісти своїм повним цвітом і передчасно зів'яне ще до того, коли, згідно закону природи, а значить і з волі Божого Провидіння, вона мусила б була виділяти з себе найбільший і найцілющіший для життя аромат. Але про все це говорити з Аделаїдою він не має вже часу. Ось вже біля самого дому, звідки мають від'їздити з Мецу наші артисти з Оленою та її доночкою, видніється вантажне авто, від якого кудись біжить сестра Аделаїди Олена, а нетерпеливий шофер зазиває вже їх до себе рукою, очевидно поспішаючи вже до від'їзду. Мов з-під землі виринає біля них і Сергій і відразу ж кидається до авта пакувати свої та Аделаїдини речі. Ще хвилина і наші артисти прощаються вже з Дмитром. Він майже мовчки тисне їм обом руки і відходить від них до вхідних дверей свого дому. Тут також якась метушня, поспіх. З гурту людей проривається сестра Аделаїди Олена і зупиняє Дмитра. Дмитро стає біля неї.

— Ах, Дімітрій, Дімітрій, — ви просто неоценімий чоловек. Как только я вам благодарна за эту вашу услугу — схвильовано говорить вона Дмитрові і мимо волі бере його за рукав його піджака. Дмитро мовчки стоїть і уважно слухає кожне її слово.

А знаєте, Дімітрій, — продовжує далі вона. — Слі вам не удастся укритися от прінудительной депатріації — пріходіте к нам. Я вас спрячу хоть в погребе і поделюсь с вами своїм последнім куском хлеба — закінчує, нарешті, Олена і в своїм хвилюванні не може відорвати від Дмитра очей.

Дмитро також видимо зворушений цим несподіваним для нього вчинком і наміром Олени.

— Дякую вам, Олено, — схвильовано говорить він їй. Я буду пам'ятати про ці ваші слова і може ще коли використаю цю вашу обіцянку, але тепер прощайте і поспішайте до авта, бо там вже на вас чекають --- за-

кінчує, нарешті, Дмитро і, міцно потиснувши Олені руку, йде по сходах до свого мешкання.

XXII

Та незабаром Боже Проведіння згадало також і за Дмитра.

За допомогою французького католицького священика — директора дому, в якому замешкував тоді Дмитро, а також представниці Швайцарського Червоного Хреста на Льотрінгію, йому вдалося тимчасово вкристися від примусової депатріації до С.С.С.Р. в напівруйнах однієї з французьких католицьких семінарій, що містилася в кільканадцятьох кілометрах від м. Мецу в маленькому, також помітно пошкодженному війною, французькому селі. Вже другого дня по полуздні Дмитро, зодягнений в ще досить гарний вовняний костюм і капелюх, йшов вулицями ще малознаної йому льотрінгської столиці, з маленьким пакуночком під рукою, в напрямку свого нового місця замешкування. За порадою знаної вже нам представниці Швайцарського Червоного Хреста, всі свої речі він залишив у неї, щоб часом дорогою через його клунок мецівська французька поліція не розпізнала у ньому чужинця і не відправила його відразу до якогось депатріаційного табору, і був щиро вдячний їй за цю її про нього турботу і пораду.

Надвечір він був вже в потрібному йому селі, а незабаром і в семінарії. Прийняли його там досить доброзичливо, а другого дня він приступив вже й до праці. За винятком кількох певних осіб, що снали в подробицях всі Дмитрови перепетії, всі його вважали там за поляка і ніхто навіть і в думці не мав там про те, що він в дійсності не є ним. Навіть сестра-монашка, у якої він працював там на кухні та городі, замість звертатися до нього за його людським ім'ям чи то прізви-

щем, вперто «величала» його «польськ» і цим ще більш нагадувала навіть і йому самому про те, що в цій одній її для нього назві на чужині може й довіку будуть вміщені і його ім'я, і його прізвище, і його національність...

А тимчасом у м. Мецу та його околицях і далі шаліло вишукування та відсылання до репатріаційних таборів останніх неповоротців. Здавалося, що в той час совети збиралися вже тріумфувати свою перемогу у цілому світі... Але ось, нарешті, грянула американська атомна бомба, а за нею й капітуляція Японії, від якої знову ж таки найбільш виграли... совети. Просто не хотілося тоді вірити тому, що висококультурні дипломати великих західних держав, що в свій час довгі роки студіювали свій фах у найкращих високофахових школах, на так званих Тегеранській, Ялтинській та Потсдамській конференціях в советській дипломатії не змогли чи то не схотіли побачити того, що ще за довго перед війною бачив майже кожний советський робітник чи то колгоспник, який в своїй гіркій життєвій дійсності щодня приглядався до практики більшовизму і лише іноді до його теорії, яку він міг читати лише з советської преси та слухати майже на кожному своєму кроці з уст численних советських агітаторів. Але залишімо ми мабуть цих дипломатів — хай докоряють їм за це їхні безпосередні колеги по праці чи то їхні народи, яким ці дипломати піднесли недостиглі ще плоди цих конференцій, та повернімося краще до нашого Дмитра, що мовчки ніс у той час на чужині всі незгоди своєго скитання і тяжкі душевні муки лише за те, що не зміг у свій час спокійно сприйняти у своїй душі колишнє советське зло і кривду і в час війни часом відверто критикував антинародні дії советів в ім'я співчуття до окривдженіх та захисту засад правди і добра. А тим часом зближалася вже перша ~~Дмитрова~~ осінь на чужині. Як і перед цим, він ~~знову~~ і далі продовжував нелегально жити і працювати в

французькій католицькій семінарії і не виходив звідти нікуди за її межі.

Часом у неділю чи то в якесь інше релігійне свято, в час своєї кількагодинної перерви від праці на кухні, в якій готувалась їжа для семінаристів та всього вчительського і адміністративного персоналу семінарії, він іде до чималого семінарського парку чи, може, скорше ліска і довго ходить там цілком самітній його вузькими стежками й доріжками.

Здавалося тоді, що серед густих, дещо вже пожовкилих, лісових дерев він, мов давній терпеливий пустельник, розшукував там для себе якоєсь невидимої сили, що могла б скріплювати його й далі на дусі, але, замість неї, здебільшого, знаходив для себе там лише щемлячу серце згадку про свої колишні дитячі роки, коли він разом зі своїми друзями дитинства безтурботно бігав по лісу свого дідуся і в його чарівному лоні завжди знаходив для себе все нові й нові втіхи. Але ось Дмитро виходить з лісу і зупиняється біля чотирьох могил, що ніби сумують під деревами недалеко від семінарської каплиці-церкви, в яких минулої осени після бою були поховані льотрінгські солдати. Одна з могил є вже порожньою. Всього тільки кілька днів тому родичі загиблого солдата, що замешкували десь у м. Мецу чи то його околицях, перевезли звідси його тлінні останки до свого дому і могила тепер сумує сама... Дмитро довго стоїть над нею і щось думає.

Нарешті він лише й ці могили і йде до свого нового мешкання, в якому разом з ним живуть тепер також два німецьких полонених солдати, що відбудовують тут пошкоджені війною будови семінарії. Так, одніманітно для Дмитра, минали й далі дні за днями... Відношення до нього з боку адміністративного персоналу семінарії щораз ставало кращим. Пізньої осені відвідала його несподівано і представниця Швайцарського Червоного Хреста і разом зі своїм співчуттям та словами втіхи привезла з собою також для нього і малень-

ку плиточку шоколяду, що в той час видавався по картках лише для дітей та пристарілих людей.

Навіть поважних вже літ сестра-монашка, у якої Дмитро працював на кухні та в городі і яка до цього, не задумуючись, беззастережно примушувала його носити тяжкі баки з молоком, від яких у нього, здавалося йому, просто переверталося все в животі, тепер настільки подобріла до нього, що не тільки на Різдво Христове, але також часом і в значно менші святкові дні, а іноді навіть і в дні недільні частувала його смачним пирогом, про який до цього він тільки міг мріяти. Але найкращим за всіх у цій католицькій семінарії був священик — економ пан Бойер. Це був правдивий апостол Христової правди і милосердя, та знаної багатьом народам французької люб'язности. Він з'являвся для Дмитра не тільки захистом і опорою його життя в цій семінарії, але також одночасно і правдивою зорею втіхи на чужині, що часом світила йому навіть і в найтяжчі його години цілковитої самотності, безпорадності і розpacу. Маючи вже тоді вищу загальну і духовну освіту та будучи енергійним і вмілим адміністратором семінарії, цей зразковий чоловік і священик, не задумуючись, часом тягав за собою довгу гумову шлангу і струмом води з неї ретельно змивав дитячі екскременти з численних вбиралень семінарії, але ніколи не допускав до цієї роботи Дмитра, який, бачучи цю працю дорогого йому священика-економа, неодноразово прохав його замінити його ним у цій роботі.

— Ні, ні, ні! Цього не буде до того часу, доки я служжу в цій семінарії. Ви вже й так маєте на чужині для себе доволі прикростей, а тому бодай у цьому дозвольте вже мені діяти по своїму — усміхаючись до Дмитра і мотаючи свою головою — завжди говорив при цьому священик-економ Бойер, вимиваючи й далі струмом води зі шланги численні вбиральні семінарії.

Але, як незабаром з'ясувалось, і ця втіха цієї кришально-чистої серцем людини була вже для Дмитра

недостатньою. Будучи ще й тоді досить тяжко хворим і перебуваючи й далі там на становищі, як то говориться, зайця, якого кожної хвилини може сполохнути своєрідний мисливець — советчик, французький поліцай чи то навіть і його зверхниця по праці сестра-монашка з причини якоюсь своєї амбіції чи то невдоволення Дмитровою працею, а до того не маючи жодної можливості частіше ділитися своїми думками та горем бодай з якоюсь однією людиною, що могла б як треба розуміти та підтримувати його на дусі, Дмитро щораз ставав все більш сумнішим і нещасливішим.

Не втішали його також і два німецьких полонених солдати, що жили вже давненько разом з ним в кімнаті, бо вони завжди остерігались його, а він... їх. Правда, був у нього там ще один приятель — священик сільської церкви і семінарії Жоб, який, як і священик - економ Бойер, також знав про всі його перепетії в С.С.С.Р. та на чужині і при зустрічах з ним був завжди до нього дуже люб'язним, але в силу своїх життєвих обставин і свого життєвого положення Дмитро не осмілювався часто турбувати його своїми справами, а тому й від нього не міг мати достатньої для себе моральної підтримки.

Фраза «Die Herre kommt», що її частенько вживала його зверхниця по праці сестра-монашка, коли мали надійти за якийсь час до кухні хтось зі священиків, болюче підкреслювала Дмитрові його місце і становище в семінарії, бо він не тільки не чув ніколи від неї на свою адресу цього титулу, але й далі замість бодай Дмитра здебільшого іменувався нею «pole» (поляк).

А душа його все більше й більше шукала для себе справжнього приятеля. І цей приятель, нарешті, для нього знайшовся. Ним виявилася семінарська каплиця-церква, яку він став ретельно відвідувати часом навіть і в будні дні.

З якоюсь особливою побожністю і витонченими чуттями молився він там і згадував одночасно про дні

свого дитинства, дні юности та про все те, що давно вже минуло для нього гірким чи солодким сном, і часто повертався звідти до своєї кімнати сповнений чуттями втіхи і надії.

А час минає все далі й далі. Ось вже майже минула зима і блиснуло, нарешті, веселе передвесняне сонце, щедро спускаючи на землю своє цілюще проміння, а разом з ним і видиму вже надію недалекої весняної благодаті.

Сьогодні неділя — майже вільний від роботи день для Дмитра. По закінченні своєї ранкової праці на кухні, він як і деякі інші працівники семінарії, поспішає на Богослужіння до семінарської каплиці-церкви.

Служба Божа тільки що розпочалася і з каплиці чується вже спів священика та чималого хору юних семінаристів. Дмитро мовчки заходить до каплиці і незабаром приєднується до інших богомольців. Святково прибрана каплиця-церква та гарний спів церковного хору переносять його думки до Рідного Краю та милойому там церкви, в якій він не раз молився у найщасливіші дні свого раннього дитинства. Але ось чуття його торкаються ще більших глибин його душі і несподівано сповнюють йому очі гіркими слізами.

Недалеко від Дмитра молиться також священик-економ Бойер і час від часу поглядає на нього. Та Дмитро цього зовсім не помічає і продовжує молитися все далі й далі. Здається, що молячись сьогодні у цій каплиці, він навіть не бачить найближчих біля себе богомольців і своїми думками знаходиться тепер десь аж біля осель Всевишнього.

По його обличчі вже рясно стікають слізози, але він мабуть і їх вже не помічає і ще більше заглиблюється в свою молитву.

Але ось священик, що править Службу Божу, виголошує якісь нові слова молитви і всі стають на коліна. Разом з ними опускається і стає на коліна й Дмитро і аж тут ніби пробуджується від свого дивного стану.

Він швидко і поспішно витирає хусточкою рясні сліози. Священик-економ Бойер знову дивиться на Дмитра і щось шепоче своєму колезі, що молиться біля нього. Деякі з найбільш близько стоячих біля Дмитра богомольців також з деяким здивуванням поглядають на нього, але Дмитро не помічає цього і продовжує і далі свою молитву. Але ось знову всі підіймаються з колін до нової молитви і на якийсь час раптом забувають за Дмитра.

Дзвінкі голоси юних семінаристів підхоплюють нову мелодію і каплиця-церква знову сповнюється величавим церковним співом.

Та для Дмитра і цей спів є вже мало помітним. Замість нього, мов на фільмовій стрічці проносяться тепер перед ним короткі щасливі дні його дитинства, невідрядні роки його юності та тяжкі часи вже його свідомого життя, коли він разом зі всією своєю родиною роками терпів від советів незаслужену кривду і муки і з нетерпінням чекав кожного дня закінчення, нарешті, для нього цього своєрідного життєвого кошмару.

По коротких щасливих днях свого дитинства, що він провів у свого дідуся на лоні чарівної хутірської природи, він бачить вже себе ще не вповні десятирічним хлопчиком в одному з великих советських міст, де він, залишивши вже тоді без батька, продає на базарі в роздріб дешевенькі цигарки. На дворі холодний зимовий ранок. Холод, здається, пронизує його до кісток, але йому треба продавати свій крам, бо він з'являється вже опорою цілої родини, яка складається з кількох ще менших як він дітей і чекає від нього на цю його допомогу. Але ось щастя, нарешті, відвідує його і маленький Дмитро продає відразу кілька цигарок. З видимим задоволенням і усмішкою він пробирається в саму гущину так званої базарної товкушки і, трясучись від холоду, й далі продовжує рекламувати свій крам. Щастя знову усміхається Дмитрові і він досягає раптом нових успіхів. Нова радість, здається, тріом-

фує в дитячій душі юного «комерсанта», але, на жаль, передчасно... Мов хижка шуліка кидається на нього і хапає його ззаду за шиворот советський міліціонер і тягне його до гурту вже заарештованих таких же як і він юних «комерсантів», що стоять недалеко звідси під дулами револьверів кількох советських базарних верховодів.

Перелякані замалим не до божевілля діти кричать, плачуть, але це їм нічого не допомагає і за якихсь кілька хвилин всіх їх разом з Дмитром ведуть вже кудись вулицями міста під ще більшим озброєним контвоєм, в руках якого поблискують заряджені револьвери.

Але ось це видіння зникає і Дмитро бачить вже себе в роках своєї юності в своїй милій Полтавщині. Ось він учається вже в старших клясах неповної середньої школи і як один з її найкращих учнів заслужено користується там належною пошаною. Мати його, що з великої матеріяльної убогости ретельно латає йому поплотняні штани та фарбує їх час від часу у бузиновому сокові, також радіє з його вчення і покладає на Дмитра великі надії, вірячи вже в недалеке полегшення своєї окривдженої долі. Але даремні ці її сподівання. Ось вже Дмитра, як сина так званого білого емігранта, звільнюють зі школи і зачиняють для нього заразом і двері до можливої праці в державних підприємствах чи то установах. Надії матері і сина розходяться мов дим. Але доля несподівано усміхається таки Дмитрові і він, через нові поневіряння і труднощі, в далекій від любої Полтавщини стороні прокладає собі шлях до заочної вищої фахової освіти із близькими відзнаками та успіхами, нарешті, здобуває таки її.

Та ось і це видіння зникло вже з Дмитрових очей і замість себе він бачить вже свого старшого брата Остапа, в останні місяці так званої ежовщини, в службовому кабінеті слідчого київського Н.К.В.Д. За гарним письмовим столом, в безладді завантаженим різними

паперами, сидить середніх літ енкаведист — відомий кат-слідчий Ступаченко.

Його «слава», щодо поводження з заарештованими в час слідства, давно вже рознеслася за межі його службового кабінету, а тому сидячий тепер перед ним на допиті Остап, що, часом замисливши, щось пише на даному йому Ступаченком папері, чекає вже щохвилини знову відчути на своїй шкурі нові варіанти Ступаченкових тортур. Збоку нього в кабінеті знаходяться ще два дебелі молоді енкаведисти і щось тихо розмовляють між собою. Ступаченко поглядає на них і підводиться з крісла.

Нешчасний Остап знає вже, що це означає для нього, але удає, що цього не помічає і продовжує далі щось писати. Ступаченко легенько посміхається і підходить до Остапа.

— Н-да — тихо говорить він, беручи до своїх рук і читаючи Остапову писанину. — Ти снова корчішь із себе дурачка і не пішеш і сегодні о своїх злодяяннях протів советской власти? — раптом голосно кричить Ступаченко на Остапа і міцно б'є кістками своїх зігнутих пальців у верхню частину Остапового чола. — Піші, гад, о чьом я тебе уже не раз говоріл, а не то, сего дня, я із тебе блін сделаю — надривається й далі енкаведистський слідчий і знову кілька разів вдаряє Остапа в голову.

Напівзапоморочений від ударів Ступаченка Остап пробує щось говорити, доводить своєму катові про свою цілковиту невинність у висунутих проти нього обвинуваченнях, але все це йому нічого не допомагає і Ступаченко, нарешті, приступає до справжньо «ежовської оброботки» над Остапом.

Ось вже за наказом Ступаченка, при його особистій активній участі, два молоді енкаведисти катують Остапа з нечуваною ще до цього жорстокістю і майже не допитуються вже тепер про його жодні «злодяяння». Йому розривають внутрішні м'язи грудей, саджають

його кінцем хребта на край стільця і спускають звідти на тверду підлогу, від зіткнення з якою у Остапа відразу запоморочується у голові; знову і знову безщотно раз методично б'ють його кістками своїх зігнутих пальців у верхню частину його чола і, нарешті, загрожують Остапові впорснути дві ампули стовбняка. Ледве живий Остап, заюшений власною кров'ю і облітий холодною водою, якою в час екзекуції приводили його до притомності, знову сідає на стільця. Спітнілий і задиханий від своєї «праці» слідчий Ступаченко також займає своє місце. Він переконується, що сьогодні йому вже мабуть не досягнути потрібного успіху у його «слідстві» над Остапом, і вирішує змінити свій каїнів плян.

— Ну, так і бить, — я отменю сего дня своє рішеніє о вприскуванні тебе столбняка, а там позже буде відно, що мене прідьотся с тобою сделать — говорить, нарешті, слідчий Ступаченко до Остапа і відразу ж звертається до присутніх ще в кімнаті двох енкаведистів — Остапових катів:

— А ви, ребята, отведьоте его теперъ к следователю Меерзону — он лучше меня умеет разговаривать с «врагами народа» и может бить етот виродок будет там более развязним чем у нас сегодня.

При згадці Меерзона у Остапа, здається, розширилися очі, а під його правим оком видимо затіпався нерв. Мабуть що в цей мент він пригадав собі пам'ятну йому ніч в службовім кабінеті цього ката — садиста, коли по своїх, просто таки сатанинських, тортурах над Остапом він ще штурляв в Остапове обличчя свою чималу чорнильницю, а пізніше, бачучи вже її розбитою на підлозі, знову до непритомності катував Остапа за свою, як говорив тоді Меерзон, наймилішу улюбленицю. Але роздумувати йому над цим довго не доводиться і вже за якусь хвилину, в супроводі двох енкаведистів, він іде коридором добре знайомого йому приміщення, по якому він майже щодня ходить на допи-

ти протягом численних місяців. В одній з кімнат цього приміщеннячується страшливий, просто нелюдський, крик. То слідчий Н.К.В.Д. — Гросман катує сьогодні свої нові жертви. Але Остапа ведуть і далі і він спускається вже по сходах до нижчого поверху. Супроти сходів видніється відчинене вікно, з якого повіває приемна прохолода.

Здається, що природа вітала тут окривдженого долею Остапа і несла йому подихи своєї цілющої ласки.

Але з Остапом сталося враз щось надзвичайне: дозведений тортурами та постійним страхом перед ними до крайнього розпачу, і не бачучи вже більше перед собою жодного прояснення своєї долі — Остап миттю зблизився до вікна і з розгону кинувся головою вниз з третього поверху енкаведистської катівні.

— А... а... а... й — раптом голосно скрикує Дмитро серед свого дивного сну-видіння і відразу ж цілком пробуджується від нього.

З семінарської каплиці-церкви виходять вже останні богомольці. Слідом за ними виходить з неї й Дмитро. На нього чекає вже на дворі священик-економ Бойер і кличе його до свого приміщення. Дмитро мовчики йде слідом за ним і за хвилину зупиняється біля його кімнати. Доброчинець-священик виносить з хати велику плитку шоколяду і пару нових скарpetok і віddaє їх Дмитрові. В очах у Дмитра знову видніються сльози. Він дякує своїму доброчинцеві за його увагу та дарунок і незабаром йде до свого мешкання. В кімнаті, де замешкує Дмитро разом з двома німецькими полоненими солдатами, знаходиться вже, так би сказати, його побратими по мешканню.

Один з них — високий кароокий німець — протестант, з ім'ям Отто, віком біля п'ятдесятьох років, голиться біля вікна і час від часу поглядає на подвір'я семінарії. Другий — невисокого росту німець — католик, з ім'ям Курт, віком понад тридцять п'ять років, тількищо прийшов з Богослуження і відпочиває тепер

на ліжку. Привітавшись до них, Дмитро також пішов відпочивати до свого ліжка. Але не пройшло й чверть години як сліози знову полилися з Дмитрових очей і рясно спускалися по його обличчі. З Дмитром видимо робилось щось надзвичайне. Здивовані від всього цього Отто і Курт переглядаються між собою, дивляться на Дмитра та розпитують його про причини такого його стану, але не тільки не можуть заспокоїти його, але також і далі не можуть зрозуміти, що діється з Дмитром, а тому вже за кілька хвилин лишають кімнату і заставляють Дмитра самого. Деяць заспокоївшись, Дмитро заснув.

Отож — «*Spij pan dobrze*» — побажаймо ми йому хоч тепер, а сами почекаймо ще у нашій повісті аж до часу полуночі та вечора, коли вся ця справа стане й для нас більш зрозумілою, як стала тоді зрозумілою й для Отта та Курта, а також і всіх інших осіб, яким довелося тоді спіткатися з нашим Дмитром.

Та ось і полуночі. Разом з німцями Оттом і Куртом, Дмитро знаходиться вже в невеликій кімнаті біля кухні, де всі вони тепер обідають за маленьким старим столом. Його співмешканці по кімнаті, що як і Дмитро, завжди цілотижнево працюють у семінарії, охоче споживають свою обідню їжу і здається забули тепер про все на світі. Ось Отто закінчив вже їсти свій суп і підсовує до себе свою долю другої їжі, зверху якої лежить маленький шматочок м'яса. Дмитро теж закінчив вже їсти свій суп, але замість того, щоб і далі обідати він чомусь пильно дивиться на Отта і спостерігає за його кожним рухом. Він знає вже давно, що Отто, всупереч своєму побратимові Куртові, є малолюдиною і досить злою людиною, і Дмитрові сьогодні чомусь здається, що Отто перш за все мусить спочатку з'їсти все своє м'ясо, а вже потім приступити до його гарніру та хліба. Як і перед тим, Дмитро не відриває від Отта своїх очей і продовжує пильно дивитися йому в перенісся. Німець Курт, помітивши цю Дмитрову

ненормальності, з зацікавленням спостерігає за Дмитром. Зголоднілий Отто приступає до своєї їжі. Він бере зі столу виделку і замалим не миттю ковтає своє м'ясо. Дмитро посміхається. Німець Курт здвигає племчима.

— Чому ти смієшся? — несподівано озивається він до Дмитра і також починає дивитися на Отта, що спокійно й далі продовжує обідати.

— А так, Курт, не все ж мені й плакати — неохоче відповідає Куртові Дмитро і відразу ж знову береться за свій обід.

Та ось обід, нарешті, є вже закінченим і Дмитро, як і завжди по обіді, миє на кухні посуд, а Отто й Курт, що в неділю та свята допомагають Дмитрові в його праці на кухні, витирають та розносять посуд до відповідних місць. Робота «кухарів» йде дружньо і швидко і веселий Курт кидає вже на Дмитрову адресу свої вдалі дотепи. Та ось і праці кінець. Дмитро виходить на двір і починає прогулюватися по подвір'ю, на яке сьогодні ласково світить передвесняне сонце. По одній з доріжок, що прямує до будинку, у якому живуть вже поважні віком три семінарські сестри-монашки, йде наймолодша з них, Франсуас, і, як і завжди буває з нею, щось думає. Серед своїх посестер вона відзначається особливою, просто таки хворобливою, забутливістю, а тому Дмитро, чомусь, з приводу цього і думає тепер про неї. Ось вона зблизилася вже майже до головних входних дверей свого будинку і за хвилину має вже склонитися за ними. Дмитро пильно дивиться їй в потилицю і щось думає. Ні, вона обов'язково зараз же мусить зупинитися і повернутися назад, щоб зайти ще до пристроеної з правого боку цього будинку кімнати, до якої вона часом заходить щось робити у будні дні — раптом вирішує Дмитро, не спускаючи своїх очей з забутливої сестри-черниці.

Сестра Франсуас справді зупиняється. Вона хапається рукою за свою потилицю, як це іноді роблять

багато людей, що раптом пригадали про щось ними забуте, і, повернувшись назад, прямує таки до згаданої вже вище нами кімнати. Дмитро, як перед цим в час обіду з Оттом, знову посміхається. Але ось він, нарешті, залишає подвір'я і йде до своєї кімнати, де на своїх ліжках спокійно вже сплять Отто й Курт. Дмитро та-кож лягає на своє ліжко, але замість нормального відпочинку відразу ж потрапляє в нову хвилю незнаних ще йому до того думок і міркувань і знаходиться серед них аж до часу вечері. Та ось і вечеря.

Дмитро мовчки сидить за столом і неохоче споживає свою їжу. Напроти нього вечеряє також німець Отто і час від часу поглядає на Дмитра. Швидкий і рухливий блакитноокий Курт закінчив вже вечеряти і збирається йти до другої кімнати, де зараз має розпочатися праця по миттю посуду. З кухнічується підвищений голос сестри-монашки, що дає якийсь наказ старенькій вже робітниці Марі, що допомагає їй часом у праці на кухні. Вечоріє.

Закінчивши вечеряти, Дмитро, а з ним і німці Отто й Курт приступають до миття посуду. Як і в пообідній час, робота проходить швидко й безперебійно.

Ось Дмитро закінчив вже мити тарілки та інший дрібний посуд і приступає до миття коструль та котлів. Отто з Куртом наввипередки витирають рушниками посуд і розносять його на свої місця. Здається, що ще тільки кілька хвилин і вся робота буде вже скінченою. Але ось несподівано Дмитро лишає мити свій котел і раптом хапається рукою за лівий бік. Спазма болюче здушила йому серце і, здається, зупинила йому дух.

Він притуляється до стінки, але вже за якусь хвилину знову приходить до себе і хоче й далі продовжувати свою працю.

Дещо стурбовані виглядом Дмитра, Отто й Курт пропонують йому свої послуги закінчити без нього працю, але Дмитро відмовляється і знову приступає до праці.

Та сталося не так, як думалося тоді Дмитрові. Вже за кілька хвилин нова спазма ще з більшою силою здушила йому серце, а на його чолі заряніли краплі виступившого поту. Занепокоєний Дмитро лишає свою працю і йде до кухні.

З лівого боку кімнати, біля кухонної печі, стоїть його зверхниця по праці — сестра-монашка і пересуває якусь кострулю. Недалеко від неї, з правого боку печі, стоїть найстарша з трьох сестер сестра-монашка, що мала вже в той час понад сімдесят років, і щось говорить до робітниці кухні, — також вже старенької, льотрінгки Mari. Тяжко дихаючий Дмитро підходить до своєї зверхниці по праці.

— Сестро, я сьогодні мабуть умру — стиха говорить він їй. Якщо це станеться зі мною, то поховайте мене, будь ласка, біля похованих в семінарії солдатів, в тій могилі, з якої вивезли недавно останки одного з них до м. Мецу. Все своє життя я безмежно любив правду і в им'я ней вже проливав свою кров. Отож з цієї причини, хоч, правда, володіючи іншою «зброєю», я завжди був справжнім солдатом правди і по своїй смерті хотів би лежати в землі також біля солдатів — закінчує, нарешті, говорити їй Дмитро, благально дивлячися в її очі.

Сестра-монашка лишає свою працю і здивовано дивиться на Дмитра. Вона пробує вмовляти його, що з ним цього ще сьогодні не трапиться, що несподівана хвороба залишить таки його і незабаром він знову буде здоровим, але Дмитро цього не хоче навіть і слухати і негайно ж відходить від неї.

— Ах, сестро, сестро, нашо я вам похваливсь про все це! Краще було б не говорити вам всього цього. Знайдте, що ви є злою людиною — раптом кидає їй свій докір Дмитро і підходить до найстаршої з сестер-монашок з тим же своїм проханням.

Як і її молодша посестра вона також починає втішати Дмитра та вмовляти його заспокоїтися і не думати

ще сьогодні про свою смерть, але Дмитро й далі наполягає на своєму і йде від них до священика семінарії, що того ж дня ранком служив Богослужіння в семінарській каплиці-церкві.

Але сталося й тут не так, як думалося тоді Дмитрові. Вже повідомлений кимсь про всі Дмитрови ненормальності того дня, згаданий вже нами вище священик згасив у своїй кімнаті електро-світло, відчинив двері в коридор, а сам швидко вийшов зі своєї кімнати і зник в ще більшій темряві коридору. Та Дмитра не лякає й ця темрява і за хвилину він підходить вже темним коридором до кімнати свого духовного опікуна...

У відхилені двері кімнати він бачить крізь стекла вікна сірючий морок ночі і зупиняється на порозі дверей. Але аж тут сталася для нього прикра несподіванка. Забувши про відхилені двері, він потрапляє на них і сильно б'ється своєю головою об несподівану загороду. Дещо очунявшись від удару, він знову пробує заглянути ще до порожньої і темної кімнати священика, але не побачивши там нікого, відразу ж залишає цей дім. Ще кілька хвилин і Дмитро знаходиться вже в своїй кімнаті, в якій, крім нього, також немає нікого. По кількох нових своїх ненормальностях, яких не будемо тут описувати, він лягає до свого ліжка і, нарешті, засипає. Та сон його був дуже коротким. Не пройшло й кількох годин як Дмитро тривожно пробудився і, підвішившись на ліжку, став голосно щось говорити.

В хаті ще з вечора не гасилося електро-світло, а недалеко від Дмитра вже спали на своїх ліжках Отто і Курт. Почувши цей несподіваний нічний гомін в кімнаті, вони обидва миттю посхоплювались на своїх ліжках і, правдиво трясучись від страху, в розпачі дивилися на Дмитра. Але Дмитрові вони були зовсім байдужими. Він і далі щось говорив, вимахував своїми руками і майже ввесь час дивився на стелю. Мабуть що він молився ще й тоді, пригадуючи знову при цьому

свої життєві муки. Але ось, несподівано для всіх тут присутніх, до кімнати заходить один з молодих вчителів семінарії і пропонує Дмитрові негайно ж змовкнути. Дмитро якось дивно дивиться на нього і щось думає.

— А, значить, не можна мені більш говорити тепер? — раптом запитує у нього Дмитро.

Молодий вчитель здивовано дивиться на Дмитра.

— Певно, що ні, вже північ, людям відпочивати треба — вже дещо розгублено відповідає він Дмитрові і запитуючи поглядає на Отта й Курта.

Дмитро знову щось думає.

— Ну, гаразд, ідіть собі додому, я більш не буду говорити — вирішує, нарешті, Дмитро і мовчки лягає на подушку.

Отто з Куртом якусь мить дивляється на вчителя, моргають і показують йому щось пальцями на Дмитра і він незабаром покидає кімнату. Дещо заспокоївшись, лягають спати і вони. Але Дмитрові не спиться. Нові видіння знову і знову навідуютъ його і в іхньому тумані проходить у ньому майже вся ніч. Нарешті, перед самим ранком, Дмитро таки коротко засипає. Коли він пробудився, то в кімнаті, крім нього, не було вже нікого. Здавалось, що голова йшла йому обертом і він навіть не знав вже тоді як слід, де він і знаходиться. Десь далеко грямнули два сильних вибухи, які Дмитро сприйняв за атомне побоїще... Над самим його вікном, на вершечок високого дерева несподівано сіла велика сорока і відразу ж застрикотала свою крикливу тривожну пісню...

— Кінець світу приходить — раптом подумав Дмитро і відвернувся до стінки.

До кімнати ввійшов німець Курт. Він мовчки взяв щось зі свого нічного столика і негайно ж залишив кімнату. Навкруги Дмитра запанувала повна тиша. Але ось знову відчиняються двері і до Дмитра заходить його зверхиця по праці — сестра-монашка, що

принесла Дмитрові сніданок. Вона мовчки ставить на його нічний столик чашку з кавою та тарілочку з шматочком сиру та з чималим шматком хліба і з сумом дивиться на Дмитра. Дмитро повертається на ліжку і пильно дивиться на неї. Це посланниця зла — раптом вирішує він і ще пильніше приглядається до своєї зверхниці по праці. Сестра-монашка не витримує його погляду, схиляє свою голову і мовчки виходить з кімнати. Дмитро знову щось думає. Він перекидає в своїй голові нічні видіння, дивиться на знайому вже йому чашку з кавою і відразу ж пригадує собі семінарію. Мов з-під землі знову виринає перед ним образ злой, на його думку, своєї зверхниці по праці і він твердо вирішує недоторкуватись до їжі.

Але ось, нарешті, приходить до Дмитра і його найбільший доброчинець у семінарії — священик-економ Бойер. Привітавшись до Дмитра, він підходить до його ліжка і подає Дмитрові руку. Дмитро бере її обома своїми руками і тулить до свого серця. Слідом за цим він підносить її до своїх уст і палко цілує її кілька разів. Зворушений священик щось говорить Дмитрові, але Дмитро тільки дивиться на свого доброчинця і мотає свою головою.

— Завтра, завтра, пане Бойер, приходьте зі мною говорити. Я не в силі тепер щось відповідати вам, бо зі мною діється щось незвичайне — тихо озивається Дмитро, на ламаній французькій мові, до свого доброчинця і відразу ж стуляє свої очі.

Засмучений священик-економ виходить з кімнати. По якомусь часі нових проявлень Дмитрової хвороби, Дмитро знову коротко засипає. Коли він пробудився від свого сну, то на його нічному столику стояла вже для нього й обідня їжа, але він і до неї не доторкнувся. Зближався вечір. До Дмитрової кімнати входять кілька незнайомих йому чоловіків і, щось говорячи між собою, поглядають на Дмитра. Один з них, чорнявий і кароский велетенського росту і будови чоловік, підхоп-

дить до Дмитрового ліжка і подає Дмитрові руку. Дмитро якось дивно дивиться на нього, міряє його своїми очима з ніг до голови і в мить відчуває в собі до цієї людини виразну антипатію. Підійшовши щось говорити Дмитрові, знову подає йому свою руку і, нарешті, сам торкається Дмитрової руки. По Дмитровому тілу пробігає якийсь дивний електро-струм. Він відводить свою руку від докучливого незнайомця і повертається до стінки.

Чолов'яга-велетень залишає Дмитра і йде до своїх компаньйонів. Він говорить щось до них, слухає їхню розмову і за яких кілька хвилин разом з ними покидає Дмитрову кімнату. Але ось знову за якийсь час в коридорі чується гомін і до Дмитрової кімнати входить чимала група людей, серед яких деякі в білих халатах.

Дмитро, дещо зігнувшись, сидить на своєму ліжку і байдужим поглядом зустрічає нових візитерів. Чого вони всі від мене хочуть? Що я їм зробив, чи то що можу їм зробити, що всі вони так цікавляться мною? — думає сидячий на ліжку Дмитро і ще пильніше приглядається до своїх непроказаних численних гостей...

Знайомий вже нам чолов'яга-велетень, а з ним ще якихсь два чоловіки, підходять до Дмитрового ліжка. Дмитро мовчки сидить на ліжку і не рухається з місця. До кімнати входять два озброєні французькі поліцая і з зацікавленням дивляться на Дмитра. Чолов'яга-велетень миттю кидається до Дмитрового ліжка, притискує на ньому Дмитра і при допомозі своїх двох помічників швидко одягає на нього спеціальний костюм, що часом вживається для неспокійних психічно-хворих людей. Дмитро пробує пручатися, щось вигукуює до присутніх, але це йому нічого не допомагає і за якусь хвилину він потрапляє вже до чекаючого на нього закритого авта, що разом з ним незабаром покидає подвір'я семінарії і мчиться вже асфальтовими дорогами Льотрінгії в напрямок м. Мецу.

Напівпритомний Дмитро, високо закинувши голову, лежить спиною на стареньких нарах і час від часу щось бубонить собі під ніс. Біля нього, на невисокій дерев'яній лавці, сидять два озброєні французькі поліцаї і поглядаючи на Дмитра ведуть між собою якусь розмову. Авто з Дмитром прямує все далі й далі і, нарешті, зближається вже до передмістя м. Мецу. Снопи вечірнього світла щораз частіше миготять у вікнах авта і знову переносять Дмитра у нові дивні фантазії і видіння.

Ось раптом серед них знаходиться вже він у щасливі дні свого раннього дитинства в своїй милій Україні і серед чарівної хутірської природи тішить там свою дитячу душу невидимими обіймами ніби замріяних розкішних кучерявих дерев, прозорих струмків і струмочків зелених ставищ та квітучих лісових красунь — невеликих полян, по яких грайливими хвилями стелить траву і квіти повіваючий на просторі пустунчик-вітрець. Недалеко від маленького Дмитра, в розкішних кущах зеленого лісу співають, заливаються невидимі пташки. Дмитро безтурботно мандрує тут по всіх усюдах, приглядається і прислуховується до всього, що його найбільш тут приваблює і цікавить, і його дитяча душа сповнюється якоюсь, здається, неземною радістю. Але ось це видіння зникає і Дмитро вже бачить себе в обіймах нової радості і втіхи. Ось вже якогось весняного вечора, в чарівнім куточку хутірського подвір'я, Дмитро сидить на лавці зі своєю нареченовою і веде з нею милу розмову. Над їхніми головами, ген-ген високо в небі, сяє злотистий красень місяць і крізь зелені віти квітучої акації щедро сипле на них своє грайливе проміння.

Недалеко від них в дорідних кущах і деревах, що розкинулися над вузенькою річечкою, бренить-заливається своєю піснею нічний чарівник — невтомний соловейко. Ласкова молода дівчина щось тихо говорить Дмитрові і жадібно дивиться в його блакитні очі.

Здається, що вона забуває тут про все на світі і її рука вже ніжно ковзается по Дмитровій голові і обличчі. Сповнений щиріх чуттів до своєї наречененої Дмитро тулить її до себе і за якусь хвилину їхні уста зливаються в спільній палкій поцілунок. Але ось і це видіння міняється і на зміну йому надходить до Дмитра нова картина.

Ось, вже перед самою війною, по короткому лікуванні в м. Харкові своїх нових недуг, що він придбав за період «ежово - сталінської заботи о човні», Дмитро зайдеть, по дорозі, до своєї матері, що постійно замешкує у Дмитрової сестри — вчительки в одному з українських сел. Схвильована мати радісно зустрічає Дмитра і веде його до свого мешкання. Як і завжди для Дмитра — турботливий і щирій прийом. Зближається вечір. Мов з-під землі виринає в хаті чиється бандура і Дмитро майстерно грає вже на ній та в супроводі неї з чуттям співає кілька давніх українських пісень.

Старенька Дмитрова мати жадібно слухає ніжні звороти Дмитрової пісні і, здається, в своєму захопленні не може відірвати від нього своїх очей. Їй, як матері, здається, що Дмитро співає краще за всіх і вона вже порівнює тут присутнім Дмитрів голос до голосу найкращого тенора С.С.С.Р Козловського, від чого Дмитро по вуха червоніє. Але ось Дмитро збирається вже до від'їзду. Він прощається з сестрою і підходить до матері, в очах якої видніються слізози. Вона кидаеться йому на шию і міцно притискує його до своїх грудей. Здається, що тепер вона не хоче випускати його зі своїх обіймів, щоб і далі дивитися на нього без краю...

Серце матері тріпочеться з незнаною ще ніколи Дмитрові силою і немов віщує для нього щось недобре. Дмитро глибоко зітхає. Прошай, мамусю, я ще звітаю до тебе! — говорить, нарешті, дещо стурбований Дмитро і з болем в серці виходить з хати.

Та ось і це видіння зникає з Дмитрових очей і він,

напівпробудившись від цього свого дивного стану, обводить очима навколо себе. Замість солодких видінь, які тільки що тішили йому душу, він бачить біля себе двох озброєних французьких поліцай, що мовчкі поглядають на нього.

Тяжко зітхнувши, він знову закрив очі. За вікнами автачується гамір великого гомінного міста. Десять збоку тривожно гудить сирена ідучого потяга і раптом завмирає на рейках недалекої залізниці.

Сердитий передвесняний вітер несподівано здоганяє авто і кидає на нього хмарку міської куряви. Але ось авто з Дмитром вибирається, нарешті, на більш простору дорогу і несеться по ній з новою силою. Це швидше як перед цим миготять у вікна авта нові будинки, несеться гомін поспішаючих кудись мешканців м. Мецу, але Дмитро цього вже не бачить і не чує — він знову знаходитьться в нових видіннях і в напівпритомному стані знову щось бубонить собі під ніс. Йому вже байдуже тепер, що авто з ним переїхало знайомий йому міст м. Мецу, прокричало до когось своєю сиреною на звороті знайомої йому також вулиці і повезло його й далі за своїм призначенням. Він не думає також і про те, що вже ось, ось може йому буде подана потрібна для нього тепер медична допомога, або, може, навпаки, його пошлють звідси до посланців «сталінської заботи о човні» і тоді, може, його спіткає там доля його старшого брата Остапа — для нього тепер є все байдужим. Він лежить і далі напівпритомним на своїх нарах і з закритими очима щось тихо бубонить. Часом з його уст зриваються імена матері і мабуть що дружини та діточок, і його обличчя ясніє тоді солідкою посмішкою. Здається, що в той час він є найщастливішим за всіх...

Але ось авто з Дмитром під'їздить вже до якогось будинку і, нарешті, зупиняється.

На порозі дверей стоїть якась сестра-медичка і, здається, запрошує до себе наших гостей... Там і знаходить Дмитро собі тимчасове пристанище.

Додаток з найновішої поезії автора.

ПІСНЯ ПРО ЗІНЬКІВ. *

(Слова Бориса Цибульського. Музика невідомого

авторові композитора)

Гей, під містом під Зіньковим,
По просторах рідних нив,
Хилить вітер жито полем
На межі багатих жнив.
А он там попід горою,
Серед кращих ще ланів,
Їдуть шляхом — долиною
Гандлярі аж із Ромнів.
Сонце літнє світить нині,
Лине жайворонка спів,
І красується в долині
Миле місто — наш Зіньків.
А тим часом на майдані
Гомонить купецький стан,
І жартує вже в жупані
Майстер люльок — Сироштан.
Ніде правди нам подіти:
Крам його — це скарб сторіч,
Й ним би міг він звеселити
І саму козацьку Січ...
Тож у час цей ярмарковий

---

* Мова йде про м. Зіньків на Полтавщині.

Люду там зо всіх сторін,
А у кожний день святковий
Зве нас ще й церковний дзвін.
І летить тоді моління
Богу — Господу від нас:
Молим Бога з Воскресіння,
Славим з Тройці, звем у Спас. **
І Зіньків наш торжествує:
Веселить серця старих
І веселкою красує
Молодь в строях чарівних.
І так мило на Подолі
Сяє сонце золоте,
Що здається не у полі,
А у місті мак цвіте...
Так колись в святковій днині,
На землі наших батьків,
Красувалось в Україні
Любе місто — наш Зіньків.
А тепер ця квітка знана
В чужині нас веселить,
Й чаром дивного Євшана
В серці нашім гомонить.
А у полі може й нині
Лине жайворонка спів,
І чекає нас в долині
Рідне місто — наш Зіньків.

К і н е ц ь.

** Воскресіння, Тройця й Спас — це назви церков м. Зінькова, яких було в свій час у тому місті аж вісім.

Квітень 1962 рік. Франція.

Ноти на цю пісню:

Gondolente

Handwritten musical notation for 'Gondolente' on four staves. The notation uses a soprano C-clef, a bass F-clef, a soprano C-clef, and a bass F-clef. The time signature is common time (indicated by '4'). The key signature is A major (indicated by 'A' and '4'). The lyrics are written below the notes, corresponding to the four staves. The lyrics are:

Neu sing nie. Ton ini - si - g Zim. Bo. Ditt
no whoe-to ha - x big. un - x o nts
Xu - mit bi - teh she - to wo - leh
na He - oii Sa - na. fur oktav

The notation includes various note heads (solid black, hollow black, white), stems, and rests. There are also several slurs and grace notes.

Imprimerie P.I.U.F. - 3, rue du Sabot - Paris (6^e)

